

ЫСЫК-КӨЛ кабарлары

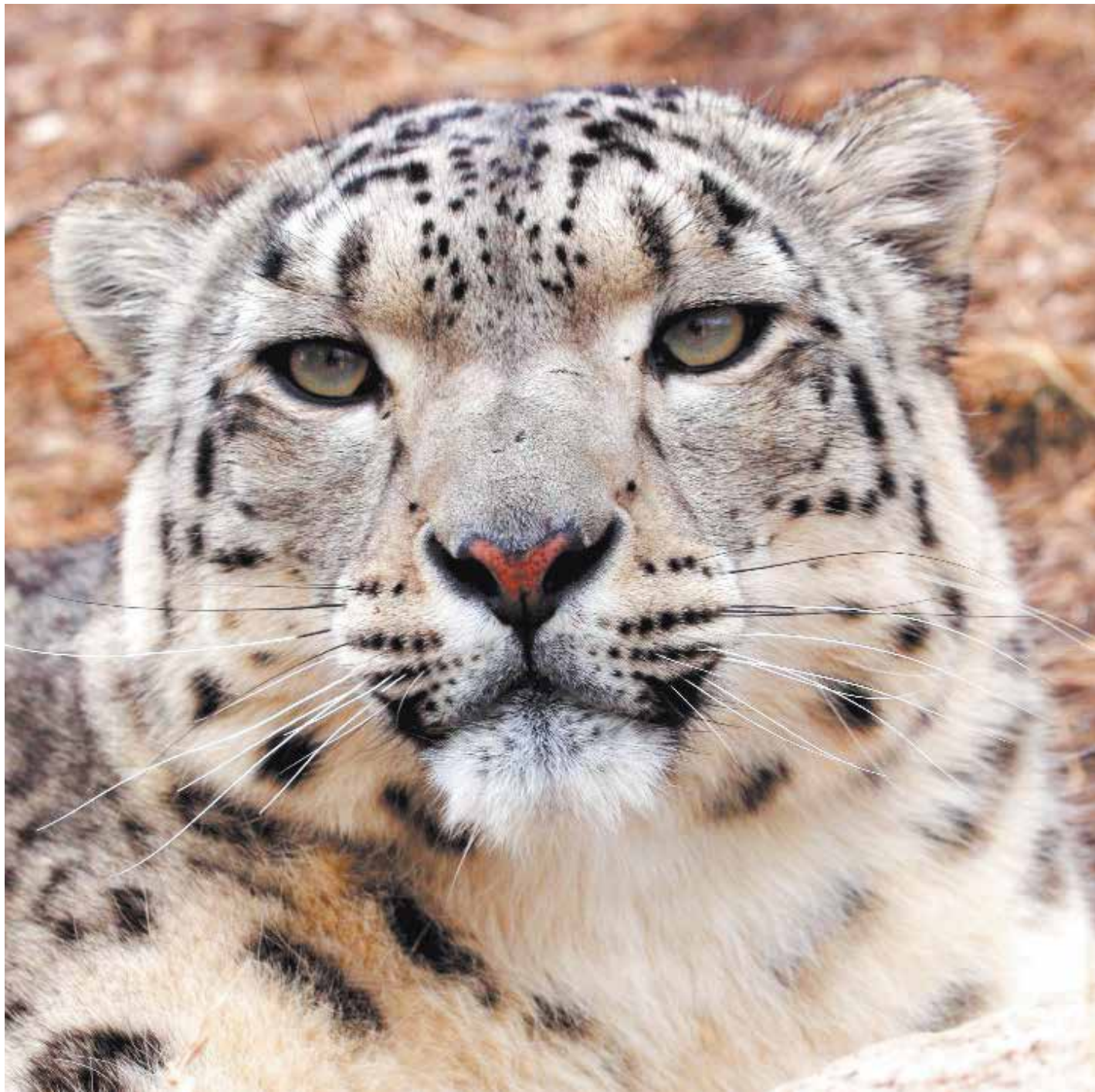
Шаршемби, 31-июль, 2013-жыл №29 (11466)

Гезит 1938-жылдын
1-сентябрынан
баштап чыгууда

**ЭКОЛОГИЯЛЫК
АТАЙЫН САН**
"КУМТӨР ГОЛД КОМПАНИ" ЖАКЫНЫН
БУЙУРТМАСЫ МЕНЕН ЖАСАЛДЫ

● БАЙЫРЛОО ЧӨЙРӨСҮ

● БУЛ САНДА:

ЭМИЛ ШҮКҮРОВ: “БИЙЛИК ӨЗ ПАЙДАСЫН ОЙЛОГОНДУГУНАН УЛАМ, КООМ ЖАБЫРКАП ЖАТАТ”

Белгилүү эколог айлана-чөйрөнү коргоо боюнча коомчулук менен мамлекеттин мамилеси туурасындагы пикирин билдирди.

3-бет

МУТАНТТАР ЖОК

Жети-Өгүз районунда жүргүзүлгөн медициналык кароонун жыйынтыктары.

4-бет

ЖАРАТЫЛЫШ КЫРСЫГЫН ТОКТОТУУ

Кыргызстандагы окумуштуулар бийик тоодогу жырылып кете турган көлдөргө дайыма көзөмөл кылып туруу – кырсыкты болтурбай коюнун бирден-бир жолу деп эсептешет.

5-бет

КНЯГИНЯ БОРГЕЗЕ – КЫРГЫЗСТАН ЖӨНҮНДӨ ЭСТЕЛИК

Мындан 100 жыл мурда италиялык княгина Кыргызстанды кандай өңүттө көргөндүгү туурасында.

10-бет

ЫСЫК-КӨЛ БАЛЫКЧЫДАН БАШТАЛАТ КАЛТЫРГАН

Жаңы аймактарды көрөм, анын тарыхына экскурсия жасайм деген саякатчылар үчүн Балыкчы ойдогудай жер.

13-бет

“КУМТӨРДҮН” АЛТЫН ЭРЕЖЕСИ

Биотүрдүүлүктү сактап калуу – ишкананын башкы максаты

Бийик тоолуу Ысык-Көлдүн укмуштуу экосистемасы – кыргыз элинин гана байлыгы болбостон, дүйнөлүк зор мааниге ээ. Баарынан мурда – уникалдуу биотүрдүүлүктү сактап калган район. Бул - Кыргызстандын глобалдык экологиялык системага планетардык маанидеги чоң салымы. Табияттын тең салмактуулугун сактап турушу менен катар эле, көлдүн уникалдуулугу - флора менен фаунаынын негизги жашоосу болуп эсептелет. А бул болсо өз кезегинде жергиликтүү калктын бакубаттуулугуна жана мамлекеттеги туризмдин өнүгүүсүнө түздөн-түз таасирин тийгизет. Ысык-Көл улуттук мыйзамдардын жана Кыргызстан милдетти өзүнө алып ратификациялаган эл аралык Рамсар конвенциясы, биологиялык түрдүүлүктү сактоо Конвенциясы жана башка дагы бир катар конвенциялар менен корголот.

☞ Петр Черняк, которгон Асел Мамытова

Өткөөл мезгилдеги табият менен коом

Кытай акылманы Конфуций адамга өткөөл мезгилде жашоону каалаган эмес. Анткени мындай көрүнүш элге дагы, табиятка дагы оор жүк. Бүгүн биздин коом тилекке каршы, утурумдук саясий, администрациялык

бөлүштүрүү жана башкаруучу элитанын ротациясы менен гана алек болуп, калк болсо күндөн күнгө маргинализация болуп баратат. Мындай шартта бизди курчап турган чөйрө өзгөчө аялуу болуп калат. Бир жөнөкөй эле мисалды алсак: энергоресурстардын же аны сатып алууга каражаттын жоктугу уникалдуу бак-дарактарды кыюуга алып келүүдө, бирок, ал үчүн эч ким жоопкерчиликке тартылган жок.

Байыркы доордон мурас катарында сакталып калган Арсланбап токоюнун «жаңгагы кабы менен кошо ыйлайт» (кап - жаңгактын бооруна өсүп чыккан уюл). Адам өзүнүн кылык-жоругу үчүн жоопкерчиликтен коркпой калды, бүгүнкү күндө келечек муундун алдында мыйзамдык да, моралдык да жоопкерчилик жок.

Уландысы 8-9-беттерде

МАЙКЛ ФИШЕР: «ЧЫНЧЫЛ БОЛГОНДОН, ТАТААЛ СУРООЛОРГО ЖООП БЕРЕ БИЛИП ЖАНА КАТАЛАРДЫ МОЮНГА АЛГАНДАН КОРКПОШ КЕРЕК»

Коомчулуктун көңүлү бүгүн кайрадан “Кумтөргө” бурулуп турган чак. Кенди иштетип жаткандарга митингдер, гезиттердин биринчи беттери “арналып” жаткан чак. Ар кандай кептерди жазып, айтып жатышат. Анын канчасы чындык, а канчасы ачык эле бурмаланган фактылар? Бул жана башка бир топ маселелер туурасында айтып беришин өтүнүп, «КумторОперейтинг Компани» ишканасынын президенти Майкл Фишерди кепке тарттык.

Жылдыз Макешова,
которгон Асел Мамытова

– Үстүбүздөгү жылы, майдын аягы, июндун башында Жети-Өгүздө болуп жаткан окуяларга бүт өлкө саксактап көз салып турду. Бул окуялар компаниянын ишине кандай таасир бергендигин айта кетесизби?

– Биз, Кыргызстанда болуп жаткан окуяларга көңүл коюп, көз салып турабыз. Ал эми митинг, жол тосуулар, менин пикиримде, маселени чечүүнүн туура эмес жолу. Бардык суроолор шарт коюу, талап кылуу менен эмес, сүйлөшүүлөр, тил табышуу жолун издөө менен чечилиши зарыл.

Акыркы эки жылда биз анын айынан техникалык пландарыбызды башкача кылып өзгөртүп, тез чечиш керек болгон бир катар геотехникалык өзгөчө бир көйгөйлөргө туш келдик. Анткен менен өндүрүштүк көрсөткүчтөрүбүздү өзгөртүүгө туура келген кыйынчылыктарга карабастан, түштүк-батыш аймакта алтын казуу ишин кыска аралыкта баштаганга жетиштик. Биздин эсеп боюнча, жыл жыйынтыгында казып алынган алтындын көлөмү 17-18 тоннаны түзөт. Күн мурунтан пландалган көрсөткүчтөргө график менен иш алып барып, өндүрүштүн ыргагы үзгүлтүккө учурабаганда гана жетерибизди белгилеп кетким келет.

– Коомчулук өкмөт менен «Центерра» жетекчилигинин компаниянын мындан аркы ишмердүүлүгүнө тиешеси бар сүйлөшүүлөрдүн жүрүшүнө көз салып, байкап турат. Азыр ал кайсы стадияда жана бул убакыт ичиндеги сүйлөшүүлөрдүн жыйынтыктары кандай болууда?

– Акционерлердин мага болгон талабы – кендин ишин үзгүлтүксүз камсыздоо туура-

сында болду. Мен өндүрүш жаатындагы иштердин аткарылышы боюнча иш алып барам. Өкмөт менен болгон сүйлөшүүлөр боюнча айта албайм албайм, себеби, ал менин компетенцияма кирбейт. Бир гана айта турган учур - КР өкмөтү жалдаган адистер юридикалык гана эмес, каржылык тармакта дагы жогорку класстагы консультанттар. Адистерди «Центерра» да жалдады. Сүйлөшүүлөрдү тараптардын атынан ошол адамдар жүргүзүп жатышат. Күзгө чейин күтсөк, жыйынтыгы жарыя кылынат.

– Өкмөт башчысы Жантөрө Сатыбалдиев менен биринчи вице-премьер-министр Жоомарт Оторбаевдин «Кумтөр» кенине барышы маанилүү окуялардын бири болду. Өлкө жетекчилиги менен диалог курууга мүмкүн болдубу?

– Биз ар дайым өлкө жетекчилиги менен диалог курууга умтулуп келе жатканыбызды белгилеп кетейин. Балким, кээ бир учурларда ар кандай себептерден улам болбой келгендир, бирок, иштиктүү диалого барууга каалообуз ар дайым болгон. Өлкө башчыларынын бул сапары, иштиктүү маанай жана өндүрүштүн нюанстарын да көрө билүүгө болгон каалоосу, азыр өкмөттүн кызматташууга ниети бардыгын көрсөттү. Жолугушуу учурунда пикирлерибиз бир жерден чыгып жана өз ара түшүнүшө алдык. Дагы бир маанилүү жагдайды белгилеп кетким келет: талкууланган суроолор менен көйгөйлөрдү азыркы мыйзамдардын чегинде, бири-бирибизге айтып, деп, билдирип анан чечүү туурасында макулдаштык.

– Компаниянын дарегине ишкананын айрым объектилери – дамба жана калдыктарды сактоочу

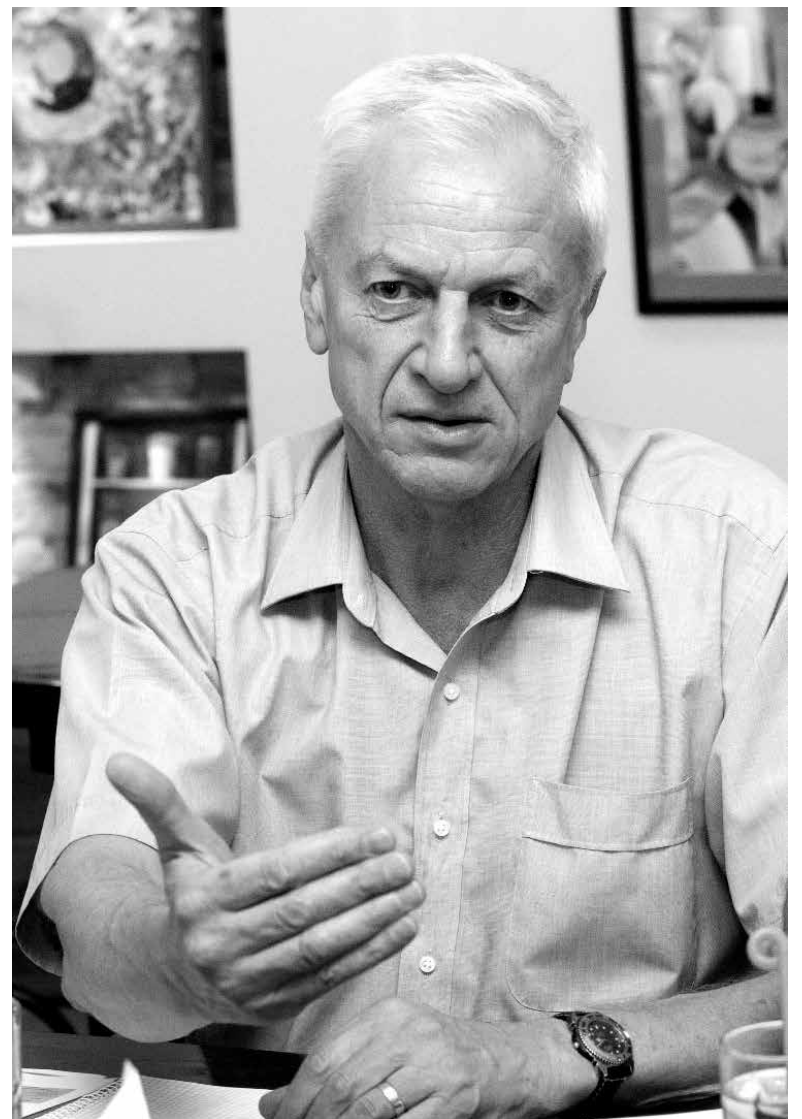
жай боюнча бир катар айыптоолор бар. Алар алда качантан бери эле адистердин, парламенттин депутаттарынын жана коомчулуктун өзгөчө көңүл буруусунда турат. А иштин чыныгы абалы кандай?

– Ооба, бул объектилер чынында көп талаштарды жаратат. Алардын айланасында көптөгөн имиштер бар: дамба-нын жырылып кетүүсү, экологиялык кырсык. Дароо айтайын, эки объект тең биздин адистердин үзгүлтүксүз көзөмөлүндө турат.

1999-жылы калдыктардын дамба-сынын мүмкүн болуучу жылышуусу жөнүндө белгилүү болоор замат андан кийинки анын жылышуусу документтерге түшүрүлгөн, катталган жана биз тараптан жергиликтүү көзөмөлдөөчү органдар менен бирдикте көп сандаган кадыр-барктуу жергиликтүү жана эл аралык инженердик фирмалар (BGC, «Голдер Ассошиейтс», «Сенес», Strathcona ж.б. кошо алганда) менен кеңештер берилген. Ошол эле парламенттик отчетто туура белгиленгендей, BGC компаниясы азыркы учурда киргизилип жаткан түзөтүүчү чараларды иштеп чыгууга тартылган. Өткөн жети жылда аткарылган иштердин көбү – бул BGC компаниясы 2005-жылы жүргүзгөн көз карандысыз аудиттин натыйжасы. Мындан аркы боло турган изилдөөлөрдө, негизги сунуштамаларды кошо алганда, акыркы аудит жүргүзүлгөн учурдан берки дамба-нын коопсуздугун байкоо да камтылат.

Петров көлү менен калдык сактоочу жайларга күн сайын жасалган мониторинг компаниянын адистери тарабынан анализге алынып жана талкууланып, бул жыйынтыктар ар үч ай сайын кыргыз жана көз карандысыз эксперттер тарабынан текшерилип турат. Ушул күнгө чейин мен бул эки объектеги кандайдыр бир олуттуу көйгөйлөр туурасында маалымат алган жокмун.

– Акыркы учурда «Кумтөр» менен байланыштырып жана анысы көп чууну жараткан дагы бир, экология темасы бар. Компания тарабынан экологиялык

абалды сактоонун жана биологиялык ар түрдүүлүктү өнүктүрүүнүн алкагында эмнелер жасалууда?

– Экологияны сактоо жана биологиялык ар түрдүүлүктү өнүктүрүү - компаниянын ишинин маанилүү багыттарынан. Компания өз ишмердүүлүгүндө бир катар эл аралык каржы институттарынын экологиялык жана өнөр жай боюнча стандарттарын карманат. Кыргызстан менен Канададагы «Кумтор Оперейтинг Компани» бул тармактагы жана Дүйнөлүк Банк сунуштаган талаптарды кынтыксыз аткарат. Өндүрүштө эки өлкө жана эл аралык институттар тарабынан сунушталган катуу тартиптеги нормативдер колдонулат.

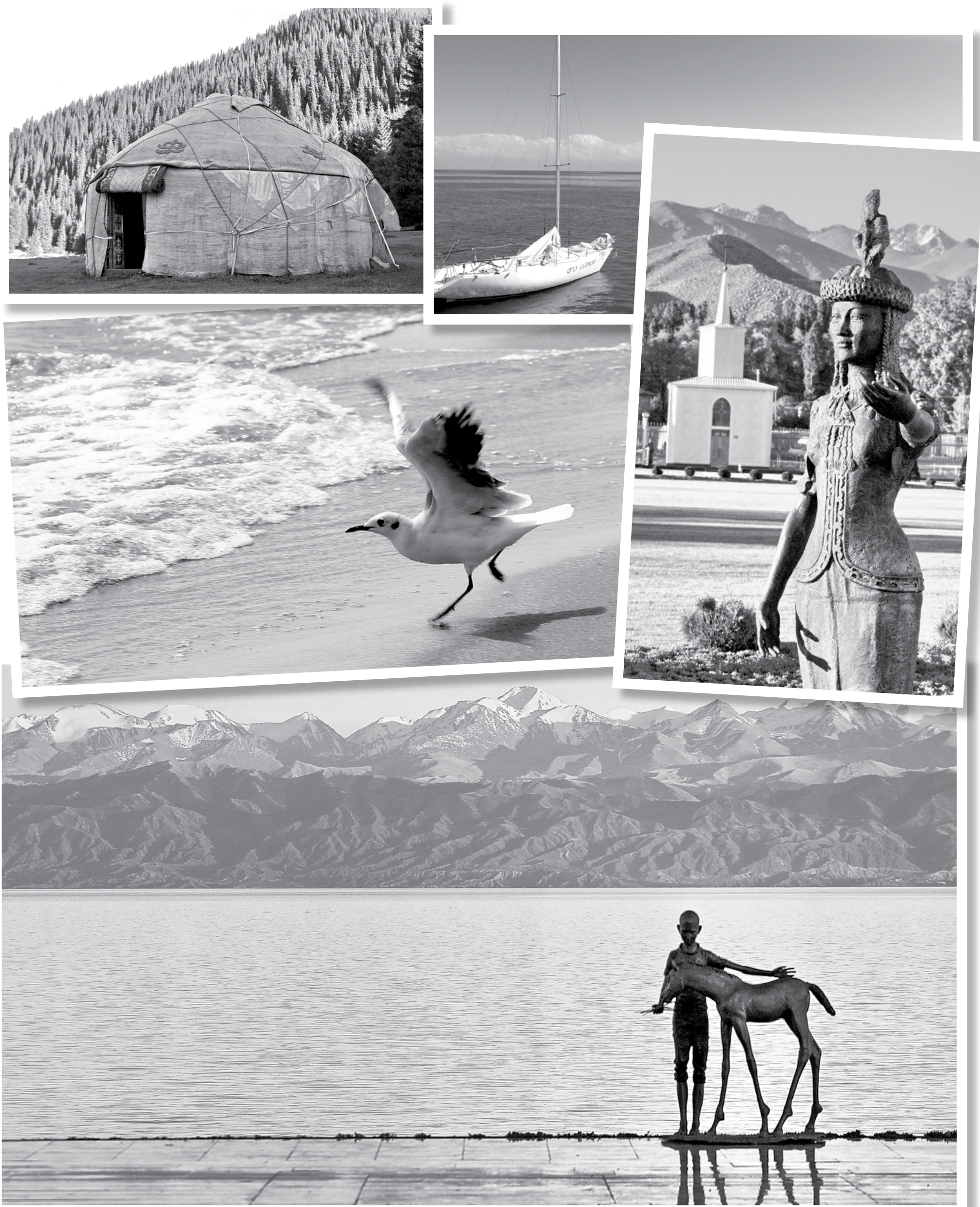
Алардын ишин белгилеп коюш керек, Мамлекеттик комиссиянын мүчөлөрү, адистер калдыктарды жайгаштыруу бөлүгү боюнча кээ бир кемчиликтерди бизге көрсөттү. Аларды четтетүү жаатында көп иштер жасалды. Мындан сырткары сырьелорду, метал-

лды сатуудан түшкөн киреше жаштардын идеялар банкына жөнөтүлүүдө. Ал жерде жаштар өздөрү сунуштаган кызыктуу социалдык долбоорлорду ишке ашырууга мүмкүнчүлүк алышат.

Петров көлүнүн абалына да өзгөчө көңүл бурулуп келе жатат. Жакында эле көлмөнүн абалынын туруктуулугу боюнча Кыргызстан жана Россиянын көз карандысыз адистеринин изилдөө иштери аягына чыкты. Учурда компаниянын тапшырмасы менен Петров көлүндөгү суунун көлөмүн төмөндөтүүнү жөндөп туруу боюнча иш долбоорун иштеп чыгууга тендер жарыяланды жана долбоорду ишке киргизүүнүн алдында кабыл алынуучу чечимдер даярдалды.

Мен басым коюп, турган дагы бир нерсе бар. “Кумтөр” айлана чөйрөнү коргоого, кызматкерлеринин ден соолугун сактоого жана жалпы Ысык-Көл аймагынын өнүгүшүн шарттаган социалдык-экономикалык маселелерге өзгөчө маани берип көңүл бурган жана буруп келет.

• АДИСТИН ПИКИРИ

• КӨҢҮЛ ЧОРДОНУНДА

МУТАНТТАР ЖОК

Жети-өгүздүктөрдүн ден соолугунан адаттан тышкаркы оорулар табылган жок

Бишкектен аттанган медиктерден турган үч бригада зарыл болгон жабдуулары менен Жети-Өгүз районунун жашоочуларынын саламаттыгын баш-аягына чейин кылдат текшерип чыгышты. Текшерүүлөрдүн жыйынтыгы КРнын Саламаттыкты сактоо министрлигинин позициясын тастыктады – жергиликтүү калктын ден соолугу республиканын жашоочуларындай эле нормада.

Бакыт Бекбоев

Медициналык топтордун Жети-Өгүзгө жөнөтүүнүн негизги себеби – өткөн айда нааразылык акцияларын өткөргөн айрым жети-өгүздүктөрдүн далилсиз кине коюусу болду, ал акциялар коомдогу тартипти бузууларга алып келгени маалым. Митингге катышкандардын нааразылыктарынын бир себеби катары, алардын айтымында, Жети-Өгүз калкынын ден соолугунун өтө начарлап кетиши болгон.

Митингге чыккандар экологиянын бузулушунан жана өндүрүш технологияларынын таа-

сиринен улам калктуу пункттарда өлүк төрөлгөн ымыркайлар, физиологиялык кемтиги менен төрөлгөн бөбөктөр көбөйүп жаткандыгын айтышкан. Бул эмоцияга алдырган көпчүлүктү өз кызыкчылыгына пайдалануу экендиги билинди, бирок ачыкка чыкпаган башаламандыктын чыныгы уюштуруучулары үчүн ийгиликтүү жүрүш болду.

Саламаттыкты сактоо министрлигинин Республикалык медициналык-маалымат борборунун расмий билдирүүсүнө ылайык Жети-Өгүз районунда ымыркайлардын өлүмү 2011-2012-ж.ж. төмөндөгөн (10 миң жаңы

төрөлгөн ымыркайга туура келчү каргашалуу окуя – 12,2 ден 10,1 ге чейин). Муну менен бирге балдардын төрөлүшүнүн өсүшү белгиленген. Мындан тышкары тубаса кемчилиги менен төрөлгөн балдардын саны да азайган (29дан 27ге түшкөн). Бул көрсөткүч регионалдык статистика үчүн нормалдуу болуп эсептелинет. Мутант болуу коркунучу таптакыр эле белгиленген эмес.

«Кумтөр» Ысык-Көлдү өнүктүрүү фондусуна жана жергиликтүү жамааттарга даректүү жардам көрсөтүү үчүн атайын каражат которуп турат. Ушундан улам да ысык-көлдүктөрдүн саламаттыгы жалпы өлкөдөгү көрсөткүчтөн жогорураак.

Бул статистика жана түз өткөрүлгөн мониторингдин жыйынтыгынан келип чыккан көрсөткүчтөр. Саламаттыкты сактоо министрлигинин Басма сөз кызматы да Бишкектин

дарылоочу мекемелеринен түзүлгөн медициналык бригадалардын жеринде жүргүзгөн иши тууралуу расмий маалымат берген. 13 адистен турган 3 бригада жети-өгүздүктөрдүн саламаттыгын 30 күн бою текшерешти.

Борбордон барган дарыгерлер 15 миң адамды кабыл алууга үлгүрүп, 5 миң жергиликтүү калк атайын текшерүүдөн өтүштү. Демек, көпчүлүк

злеттиктер врачтарга бир нече ирет көрүнүү мүмкүнчүлүгүн алышкан.

Райондун калкынын саламаттыгын кеңири текшерүүдөн өткөрүүнүн натыйжасында Саламаттыкты сактоо министрлигинин райондун тургундарынын ден соолугу тууралуу маалыматы чындыкка дал келээрлиги далилденди. Май айындагы башаламандыкты уюштургандар жөн

гана жергиликтүү калкты алдагандыгы маалым болду.

Келечекте саясатчылары болобу, саясатташкан атуулдарбы, же дагы ким болбосун, кызуу талаш-тартыш учурунда карандай калпты бетине кармап, жалган маалыматты, өзгөчө балдарга байланыштуу жалган маалыматты аргумент катары пайдаланбайт деп ишенгибиз келет.

• СУРОО-ЖООП

КҮН НУРУ, АБА ЖАНА СУУ ТИЙИШТҮҮ НОРМАДА

Биздин көптөгөн көйгөйлүү маселелер так, жөнөкөй фактыларды жана окуяларды түшүнбөгөндүктөн же туура эмес чечмелегендиктен келип чыгат. Бирок, коомдо жаралган татаал суроолор жоопсуз калбашы керек жана аларга атайын адистердин жооп берүүсү оң. Ысык-Көл облусунун тургундарынын суроолоруна “ЭкоПартнер” ЖЧКнын экологу Руслан Рябикин жана “Суунун сапатын башкаруу” долбоорунун Кыргызстандан эксперти Таисия Неронова жооп беришет.

? Суунун сапаты кантип аныкталат, ПДК жана ПДС деген терминдер эмнени түшүндүрөт?

Жети-Өгүз районунун тургуну Мирлан Шабданбеков

Таисия Неронова:

– Жетиштүү концентрациялык чек (ПДК) – бул суудагы булганыч же башка заттын тирүү организмге коркунуч жаратпагандай, ден соолукка зыян келтирбегендей өлчөмү. Технологиялык, турмуш-тиричилик жана айыл-чарбада пайдаланылчу суудагы жетиштүү концентрациянын чеги болот. Ичүүчү сууга болгон стандарттарды өзгөчө белгилөө керек, бул бүгүнкү күндө өнүгүүнүн маанилүү аспектиси болууда.

“Кумтөр” кен иштетүүчү ишканага карата, суу көлмөсүнүн үстүңкү бетине суу калдыктарын бөлүп чыгаруучу башка суу пайдалануучулардай эле калдыктардын жетиштүү чегинин (ПДС) нормативдери бекитилет. Алар бир топ факторлордон көз каранды: көлмөдөгү суунун пайдаланылышы, тереңдиги, агымдын ылдамдыгы, химиялык заттар-

дын катышы. Көлмөгө суунун калдыгын таштоодо суу пайдалануучулар ПДСтин бекитилген нормативдерин сакташы керек.

Сууну көзөмөлдөө үчүн атайын жай ПДКнын нормативдерин сактоо менен чарбалык-тиричилик максатта суу пайдаланылгандагы көлмөлөр үчүн суунун агымы менен төмөн карай кетчү жерден 1 чакырым аралыкта орнотулат.

Мындай эреже 1993-жылдан бери “Устүңкү сууларды коргоонун эрежелери” менен бекитилген. Бүгүнкү күндө бул эрежелер күчүн жоготкону менен, “Кумтөр” кенинин агындылары ПДКнын ченеминде. Натыйжада, ишкана жаратылышты коргоо милдетин өз мойнуна алган. Ал эми бийик трибуналардан экологияны сактоого чакырыктар айтылып келет, бирок иш жүзүндө бул максатта эч нерсе жасалган жок.

? “Кумтөр” ишканасынын өндүрүш ишмердүүлүгү Ысык-Көл облусунун радиациялык фонуна таасирин тийгизеби?

Бостери айылынын тургуну Нурзада Султанова

Руслан Рябикин:

– Радиациялык фон – Жердеги табигый жана техногендик энергия булактарынан чыккан нур, адам баласы дайыма ушул нурлардын таасиринде жашайт. Радиоактивдүү нурдануудан качуу мүмкүн эмес. Жердеги жашоо туруктуу нурдануулардын натыйжасында пайда болгон жана өнүгүп келүүдө. Жердин радиациялык фону бир нече компоненттерден турат:

– космостук нурдануу;
– жер кыртышында, абада жана тышкы чөйрөнүн башка объектилериндеги табигый радионуклиддерден нурдануу;

– жасалма (техногендик) радионуклиддерден нурдануу.

Эл аралык эксперттер бекиткен «Кумтор Оперейтинг Компанинин» отчетуна ылайык кендин аймагындагы радиациянын деңгээли 17 мкР/саатты түзөт. Салыштыруу үчүн: Кыргызгидрометборбордун маалыматына ылайык, Кыргызстанда орточо деңгээл 20 мкР/саатты түзөт, эң жогорку чек 60 мкР/саат болуп эсептелинет. Ошентип, «Кумтөр» Ысык-Көл облусунун табигый радиациялык фонуна жогорулатуучу таасир тийгизбейт деп ишенимдүү жооп берсек болот.

? Рекультивация деген эмне, кен байлыктары өндүрүлгөн жерлерде рекультивациялык иштерди ким жана кайсы убактарда өткөрүш керек?

Алымбек Омуралиев, Каракол шаарынан

Руслан Рябикин:

– Рекультивация – жер кыртышы бузулган жерлердин түшүмдүүлүгүн калыбына келтирүүгө багытталган иш-чаралардын жыйындысы. Кен иштетүүчү кен байлыгы чыккан жерди толук же бир бөлүгүн иштеткенден кийин Кыргыз Республикасынын жер казынасы тууралуу мыйзамына ылайык жана конкреттүү келишимдерде көрсөтүлгөн шарттарда рекультивация иштерин жүргүзүшү керек.

• КЫРСЫКТЫН ОЧОГУ

ЖАРАТЫЛЫШ КЫРСЫГЫН ТОКТОТУУ

Кыргызстандын тоолуу аймактарында 300дөн ашык өзгөчө кооптуу делген көлдөр, көлмөлөр орун алган. Алардын бири Ысык-Көл областынын тоо кыркаларында жайгашкан Петров көлү.

«...Республикадагы тоодон түшкөн суулардын рельефтик бийиктиги 7 миң метрден ашат. Мунун өзү табигый процесстердин кокусунан ыкчам динамикалуу шартта өнүгөрүн алдын ала аныктап турат. Анын айынан бийик тоолуу шартта кокусунан, тез динамикалуу табигый процесстер, анын ичинде бийик тоодогу көлдөрдүн пайда болушу толук ыктымал», - деп айтылат КРдин Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин (ӨКМ) изилдөөлөрүндө.

● Андрей Рыбаков, которгон Тимур Рустамов

Керемет, бирок кооптуу

Бийик тоолуу көлдөрдүн суусу өзгөчө муздак келип, анын кайсыл бир убактарда тосмону жырып кетүү коркунучу бар деп бир канча ирет эскертилип жүрөт. Жаратылыш көлмөлөрүнүн жырылып кетүү коркунучу боюнча жалпыга маалымдоо каражаттарындагы маалыматтар ар дайым ӨКМ жетекчисин түйшөлтүп, ойлондуруп турат.

Айталы, буга мындан үч жыл мурда Бишкек шаарын суу каптайт деген маалыматтын гезит беттерине басылып кетиши мисал боло алат. Ал макалада Ала-Арча өрөөнүндө жайгашкан Адыгене көлү тууралуу айтылган. Адистердин белгилешинче, Адыгене көлү мөңгүлөрдүн ээришинен улам өтө тездик менен өз деңгээлин жогорулатууда. Эгерде ал табигый тосмолорду жырып кете турган болсо, анда жүз миңдеген кубометр суунун кору борбор шаардын жарымын каптап кетет деген божомолдор айтылган.

Буга ӨКМдин жетекчилиги убагында чара көрүп, бишкектиктерди тынчтандырууга шашкан. Алар абал көзөмөлдө тургандыгын айтып, аталган көлдүн кооптуулугу жок экендигин адистердин ырастамалары аркылуу түшүндүрүшкөн. Ошентип, ал окуя унутулган менен, көйгөй көмүскөдө калган жок. Бул бир гана Адыгене көлү тууралуу болуп жаткан сөз эмес. Жал-

пысынан, тоолуу шарттагы ар кыл көлдөр менен көлмөлөрдө он миллиондогон кубометр суу запастары бар. Кеп ошолор тууралуу жүрүп жатат.

Ошол бийик тоолуу шартта жайгашкан көлдөрдүн ташкынынан кооптонуунун зарылдыгы барбы, же жокпу? Бул суроого так жоопту эч ким бере албайт дагы. Окумуштуулар климаттын глобалдык ысышынан улам, суу ташкындарынын орун алышы мүмкүн экендигин танышпайт. Мөңгүлөрдүн эриши менен көлдөрдүн суу запастары да толукталып турат дешет. Адыгене суунун деңгээли өткөн кылымдын 80-жылдарында 30 миң кубометр деп эсептелип келген болсо, анын азыркы шарттагы көлөмү 300-350 миң кубометрге чамалап барды. Окумуштуулардын маалыматтары боюнча, бүгүн республиканын тоолорунда жайгашкан бийиктиги жана суусунун көлөмү жагынан бири-биринен айырмаланып турган эки миңден ашуун табигый көлдөр бар. Алардын тереңдиги дагы ар кыл. Гидрогеолог Сергей Ерохиндин айтымында, бул - тоо системасы өнүккөн аймактар үчүн табигый көрүнүш. “Бир гана көйгөй - Кыргызстандын тоо шартындагы көлдөрдүн көзөмөлдөп турууга мамлекеттин жетиштүү каражат бөлүп бере албагандыгында. Ошондуктан, окумуштуулар катуу бир жер титирөөлөр болуп кете турган болсо, анда тоо көлдөрүнүн ташкындоосу болбойт деп эч ким кепилдик бере албастыгын айтууда. Демек, айтылып жаткан кооптонуулардын жарымы чын, жарымы жалган

болушу толук мүмкүн”, - дейт С. Ерохин.

Сактансаң, сактайм

«Балким өтүп кетет» деген сөз өзүн актай бербейт. Анткени, табиятты түшүнүп болбойт. Кыргызстандын тарыхында тармыжалы татаал трагедиялар деле жок эмес. Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин маалыматтары көрсөткөндөй, 1952-жылы өлкө аймагында тоо көлдөрүнүн 70 ирет тосмону жырып өтүп, ири көлөмдөгү чыгымдарга кириптер кылгандыгы белгилүү.

Бир мисал, 2003-жылы Кашка-Суу тоо лыжасынын базасына жакын жайгашкан көлмөгө мөңгүнүн эриген ири муз катмары кулап түшкөн. Суунун көлөмү жээктен ашып, капчыгайды бойлой төмөн карай аккан. Жазылыгы 3 метрче келген суунун шары чоң-чоң таштарды эле эмес, бышыктап салынган дачадагы үйлөрдүн бир тобун, көпүрөнү агызып кеткен. Муну ошол аймактагы жайгашкан дачанын жашоочулары азыр деле кооптонуу менен эскеришет.

2009-жылдын аягында эле КРнын Жаратылыш ресурстары министрлиги жакынкы жылдарда тоо башындагы 12-15 көл ташып кетиши мүмкүн деп божомолдошкон. Андай көлдөрдүн көпчүлүгү Чүй облусунда – Ала-Арча суусунун боюнда, Сокулук, Ысык-Ата жана Жарды Кайыңды өрөөнүндө орун алган. Азыр 2013-жылды жашап жатабыз, демек, өзгөчө кырдаал коркунучу келдиби?

Эскертсе болот, бирок...

Республиканын илимпоздору негизгиси – ташып кетүү коркунучу бар көлдөрдү ар дайым көзөмөлдөп туруу керектигин айтышат. Бул суунун деңгээлиндеги өзгөрүүлөрдү дайыма байкап, плотинанын сапатын текшерип туруу дегендик.

Негизи мындай иштерди жүргүзүп туруу үчүн баардык көлдөрдүн аймагында атайын гидрогеологиялык лабораториялар коюлушу керек. Андай лабораторияларда автоматтык түрдө сутка ичиндеги өзгөрүүлөр жазылып, талданып, анан ӨКМге жөнөтүлөт. Коркунуч маалында ӨКМ ошол суу алдында калуу кооптуулугу жаралган аймактардын калкын башка жакка көчүрүү үчүн шашылыш чараларды кабыл алышы керек.

Кыргызстанда жападан жалгыз мындай лаборатория бар. Ал 3 миң 600 метр бийиктиктеги Адыгене көлүнүн боюнда жайгашкан. Бул лаборатория Чехиянын каражатына курулган. Мындай 100 миң евродон ашуун каражаттан турган кымбат долбоорлорго биздин мамлекетибиздин акчасы жок. Бирок Адыгене көлү ташып, жырып кетчү болсо, адегенде эле республиканын биринчи адамдары жашаган Ала-Арчадагы мамлекеттик резиденциясы жабыр тартат.

Чех гидрогеологдорун өлкөнүн тоолорундагы көлдөрдүн тутуму кызыктырат. 2004-2011-ж.ж. республикада белгилүү адис Михал Черны башкалар өмүрүн тобокелге салып чыкпаган тоолордо болгон. Ал бир гана максатты – Кыргызстандын тоолорундагы сууларды көрүп, иликтөөнү көздөгөн. Анын ишинин натыйжасы баа жеткис. Мисалы, “Кумтөр” кенинин жанында жайгашкан бийик тоолуу Петров көлүнүн тереңдиги мурда белгиленгендей 30 метр эмес, 70 метр экени белгилүү болду. Ал эми ушундай эле аталыштагы мөңгү акыркы 50 жылда 800 метрге кичирейген.

Айтмакчы, алтын кенин иштеткен ишкананын өкүлдөрү дагы Петров көлү ташып кетүү коркунучу бар көл экенин четке какпайт. Ошого жараша кумтөрлүктөр өз күчтөрү менен көлдөгү суунун деңгээлине

күн сайын байкоо салып, көл башындагы мөңгүнү иликтеп туруу үчүн илимпоздорго каражат бөлүүдө.

Мындан сырткары, “Кумтөр” көлдүн суусунун көлөмүн азайтуу үчүн көлдөн суу агызып чыгарууда. Компания өкүлдөрү айткандай, ар жылы ишкана өздөрүнүн муктаждыктары үчүн көлдөн 5 миллион куб метр сууну сордуруп алууда. Ошентип, жаратылыш плотинасынын басымы сезилерлик азаят. Бул көлдүн туруктуулугун шарттап, анын жырып кетүү коркунучун ылдыйлатат.

Айрым жергиликтүү укук коргоочулар белгилегендей, жаратылыш кырсыгы болуп, калдык сактоочу жайды жууп кетет деген сөз чындыкка жакындабайт. Ал эмес көл суусу ташып, жарып кеткен күндө дагы 8 метрлик бийиктикке жеткен агын суудан калдык сактоочу жай эч кандай жабыркабайт.

“Кыргызстандагы тоо көлдөрүнүн баары кандайдыр бир даражада потенциалдуу коркунучка ээ. Биз ар дайым көлдүн абалына байкоо салып, колубуздун келишинче аракеттенип жатабыз. Петров көлүнө ырааттуу түрдө изилдөө иштери жүргүзүлүүдө”, - дейт гидрогеолог С.Ерохин.

1978-жылы изилдөө иштерин СССРдин көл таануу институтунун Тянь-Шань экспедициясы жүргүзгөн. 1997-жылы “Кумтөр оперейтинг компани” компаниясынын демилгеси менен чех адистери жырып кетүүдөгү калдык сактоочу жайдын коркунучтарынын даражасын баалашкан. Алар алтын казуучу компанияга кымындай дагы коркунуч жок деген жыйынтыкка келишкен. 2003-жыл көлгө КРнын Геология жана минералдык ресурстар мамлекеттик агенттиги менен ӨКМ тарабынан аэровизуалдык иликтөө (вертолет менен) жүргүзүлгөн. 2005-жылдан тартып адистер тарабынан ар жыл сайын көлгө жана плотинага иликтөө жүргүзүлүп келет.

SOS

АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНҮ САКТАЙЛЫ!

КӨЛДҮН ТЕГИЗ БЕТИН ЖИРЕП ӨТКӨНДӨ

Бир тамчы эле бензин 12 чарчы метр суунун бетип каптап калат

■ Андрей Рыбаков, которгон Азамат Бакытов

Ар кайсы маалыматтарга караганда бүгүн Ысык-Көлдө 200гө жакын гидроциклдер иштейт. Алардын так санын эч ким бере албайт, себеби, скутерлердин ээлери эч жерде каттоодо турбай, уруксат кагазын албай, жарым жартылай мыйзамдашып, байкалбай иштегенди туура көрүшөт.

2007-жылы Кыргыз парламенти көлдүн курорттук аймагына экологиялык зыян келтирип жаткан 2 тактылуу скутерлерди иштетүүгө тыюу салган. Бул документ кагаз жүзүндө эле кала берди. 2 тактылуу гидроциклдер мурдагысындай эле Ысык-Көлдүн тегиз бетин жиреп өтүп, аба менен сууну, аны менен кошо курорттук аймактын абасын булгап, кадимкисиндей эле иштеп келүүдө.

Мындан 30-40 жыл мурда Бишкектин санитардык-эпидемиологиялык көзөмөл кызматынын маалыматында, Ысык-Көлдүн атмосферасы негизинен пайдаланып бүткөн газдан булганып жатат деп, дем алыш күндөрү аталган аймакка кирген жеке менчик автоунаалардын санына чектөө коюлган. Аны бузгандар оңбогондой суммада айыппул төлөшө турган. Муну эмнеге жасашкан? Себеби, бир жеңил автоунаа жылына абадан орто эсеп менен алганда 4 тоннага жакын кычкылтекти жутуп, кайра иштетилген газ менен кошо

800 кг. кычкылданган көмүртек чыгарат экен. Бул 40ка жакын кычкылданган азот жана 200 ар кандай көмүртектер. Региондун экологиясына биз сөз кылып жаткан скутерлер андан кем калбагандай зыян алып келет – бир тамчы эле бензин 12 чарчы метр суунун бетип каптап калат. Андан сырткары мотор майы да оңбогондой эле зыяндуу экен.

Булардан сырткары гидроциклдер эс алуучулар үчүн бир топ эле коркунучтуу. Эксперттердин айтымында, аларды иштетип жатканда коопсуздук эрежелери эч качан сакталбайт экен. Кээде, мас абалында айдап, ал тургай жээкке чыгып кеткен учурлар кездешет. Мындай ээнбаштыкка тынчсызданган даттанууларды көп пансионаттардан укса болот.

КРдин авто жана суу транспорту боюнча мамлекеттик агенттиктин суу транспорту боюнча бөлүмүнүн жетекчиси Өмүрбек Батырканов, Ысык-Көлдө теплоходдордун 90 пайызы элге кызмат көрсөтүүгө даяр экендигин айтты. Буга кошумча, быйылкы эс алуу мезгилинде, 2013-жылы экологиялык нормалар менен талаптарды бузган скутерлер менен суу мотоциклдерин пайдаланууга чек коюларын билдирди.

Эгерде сиз бул саптарды окуп жатканда Ысык-Көлдүн жээгинде болуп калсаңыз, аткаминерлердин убадасы аткарылып жатабы же жокпу, бир сыйра карап көрсөңүз. Кыязы... аткарылбайт.

ЭКОСИСТЕМАНЫ БАЛТАЛАП...

Ысык-Көлдүн жээгинде, сөздүн түз маанисинде алганда эле, чычырканакты жапайычылык менен жок кылып жатышат. Эколог Дмитрий Ветошкиндин айтымында, мындай жол менен көлдүн уникалдуу экосистемасы жоголуп жатат.

“Чычырканак саз менен ичке жол сымал өсүп отуруп, жаратылышынан эле чыпкалагыч милдетин аткарып, көлгө куйган сууларды, агындыларды тазалайт. Мындан бир аз жыл илгери эле көлдү жээктей калың болуп өсүп турчу. Ал эми азыр көлдүн түндүк да, түштүк да жээгине курулуштар түшүп, чычырканакты кыйып, жок кылып, өрттөп, айласы кеткенде түбү менен жулуп салып жатышат”,-деп айтып берди Д.Ветошкин журналисттерге.

Экологдун пикиринде, качандыр бир кезде көлдү тегерете курчап, азыр азайып бараткан чычырканакты калыбына келтирүүгө болгон күч-аракетти жумшоо зарыл. Калың чычырканактардын жок болуп кетүүсү кайтарылгыс нерсе, себеби, кээ бир аймактарда эми таптакыр өспөй калыптыр.

Жакында эле кыргыз окумуштуулары изилдөө жүргүзүп, чычырканак каптаган көл жээгинин 6 миң гектар аянты, 3-4 миңге чейин кыскарып кеткендигин айтышты. Бул албетте, аймактын экологиясына терс таасирин тийгизүүчү көрүнүш.

Окумуштуулардын айтымында, дал ушул чычырканакта дарылык касиеттер көп, курамында каротин көп болгондуктан, ашказан жарасында жакшы жардам берет. Андан сырткары кайнатма жасап, шире алса болот. Жалбырактарын чай сыяктуу демдеп алып, иммунитетти көтөрүү үчүн ичсе пайдалуу. СССР убагында жабык лабораторияларда аталган өсүмдүктөн биологиялык активдүү кошулмаларды даярдалган. Стресстик абалга жакшы туруштук берген үчүн аны спортчулар менен космонавттарга беришчү экен.

2013-жылдын башында Кыргыз парламентинде Ысык-Көлдүн жээгиндеги чычырканакты кыйгандыгы үчүн айыппул салуу боюнча атайын мыйзам долбоорун карашкан. Ал кабыл алындыбы, жокпу белгисиз. Окумуштуулар айыппул менен абалды оңдой албайбыз деп какшап келишет. Ал үчүн комплекстүү иш-чаралар зарыл: биринчи иретте адамдар чычырканакты кыюу менен көлдүн тамырына балта чаап жаткандыгын түшүнүшү керек. Өсүмдүккө жасалган мындай каракчылык мамиленин кесепети эртеби-кечпи сөзсүз тиет. Жаратылыш өчүн алып тынат.

Ысык-Көлдүн чычырканактары каракчылык менен өрттөлүүдө, бул эс алуучулардын кайдыгерлигинен же жээкке пансионат салуу үчүн аймакты тазалагандан улам болууда

• SOS

“ТУЗ КӨЛДҮ” КАНТИП ЖАКШЫРТСА БОЛОТ?

Дарылык касиети бар – “туз көл” же Кара-Көл эл көп келген жайлардын бири. Ал кыргыз бермети, Ысык-Көлдүн жээгинен 400 чакырым аралыкта жайгашкан.

“Туз көл” деп аталгандыгынын себеби, сууда туз абдан көп жана эч кандай жандыктар жашабайт. Окумуштуулардын айтымында, туздуу көл Ысык-Көлдүн деңгээли азыркыдан бир топ жогору болгон мезгилдери пайда болгон. Суу айланага толуп, бирок, XIX кылымда кайта баштаган. Анын жыйынтыгында, туздуу көлмө пайда болгон. 2011-жылы Ысык-Көлдүн түштүк жээгинде кокусунан “туздуу көлдү” таап алышкан. Өзүнчө жайгашкан бул көлмө жер алды аркылуу баары бир Ысык-Көл менен байланыштуу, себеби, сууну ал кыргыз берметинен алат.

Көл дарылык касиетке ээ: суунун туздуулугу 70 пайыз же бир литрине 132 грамм туз туура келет. Андыктан, гинекологиялык жана тери ооруларына, таянып–кыймылдоочу органдардын дартына даба. Эл жээгиндеги баткакка оронуп жатып, дарылык касиетинен пайдаланышат. Адистердин

айтымында, ал теринин жакшырышына жана жашарышына көмөкчү болот. Суунун үстүндө адам кыймылдабай ошол калыбында жатса, чөкпөйт.

Көлдүн мындай касиети албетте, туристтерди көп тарта баштады. Бирок, алар кандай тез келишсе, ошончолук тез кетишет. Себеби, көзгө урунган, бирок, чечүүгө боло турган маселелер арбын. Анда интернеттеги блогуна россиялык турист эмне деп жазганын окусак: “Туз көлгө” биз кечинде жеттик. Ысык-Көлдүн жээгиндеги жол жаман эмес, бирок, туздуу көлгө жетүүчү 12 чакырым чаңдуу, өңгүл-дөңгүл жолду басып өтүүгө бир сааттан ашык убакыт кетти. Кире бериште кол менен жасалган шлагбаум турат, шам-шум этип алганга

шартталган бир нече боз үйлөр тигилиптир, ызы-чуулуу, алар келгендерди тамак ичүүгө чакырып турат экен. Баардык нерсе үчүн акча шыпырып калгысы келишет, ал турган аймакка киргендигиң үчүн да акча талап кылышат. Көлдүн жанында чоң кафе жана автоунаа токтоочу жай бар. Автоунаалар да, эл да көп. Жалпы картинаны көргөндө көңүлүң чөгө түшөт экен. Көлдүн тегереги сөздүн түз маанисинде алганда “жапайы”. Эл көп келсе да эч кандай шарт жок, улам көп келе баштаган туристтерге кызмат көрсөтүүнү жакшыртуу жөнүндө ойлоп деле коюшпайт. Анткен менен акчаны жакшы эле алышат экен. Кайтып бара жатканда “дагы келип кетиш керек экен” деген каалоо болгон жок”.

Р. S. Курорттук сезондун алдында Тоң райондук мамадминистрациясынын демилгеси менен Туз-Көлдүн аймагында жалпы элдик ишембилик өттү. Ак-Терек жана Күн-Чыгыш айылдарынын жашоочулары туристтердин агымынын алдында өз күчү менен көлдүн тегерегин тартипке келтирүүнү чечишти. Бир күн ичинде кыш бою топтолгон таштандыларды чыгарып, жолду кире бериш жолду оңдоого аракет кылышты. Тоң райондук мамадминистрациясынын жетекчисинин орун басары, Н.Төлөнгүтованын айтымында, акцияга айылдын жаштары катышты.

Жеңил табылган акчанын артынан түшүп алганда, таптакыр туристи жок калуу да мүмкүн

ТАЗАЛЫК ТАЗАЛАГАН ЖЕРДЕ ЭМЕС...

Ысык-Көлгө келген туристтердин саны жыл сайын арбып барат, миллиондогон адамдар көгүлтүр берметибиздин жээгинде эс алып кетет. Көлдүн жээгинде курулуш деген толтура, пансионаттарда бош орун жок. Бирок, экологдордун айтымында, дагы бир жагдай бар. Эс алуучулардын келиши областтын элине андан ары жашаш үчүн, иштеп акча таап алышына эле жакшы мүмкүнчүлүк түзбөстөн, жергиликтүү айлана-чөйрө менен экологияга да сокку урат экен. Кеп жээкте күнүгө топтолгон жана көлгө ыргытылган тонналаган таштандылар туурасында болуп жатат.

Маселен, акыркы учурларда көлдүн жээк зонасы жана ага жакын аймактар ыргытылган желим баштыктарга толуп кетти. Булар жерди эрозияга алып келсе, сууга түшкөндөрү балыктын урук ташташына кадимкидей жолтоо болот экен.

2011-жылы көлдүн түндүк жээгин бойлоп өткөн чет элдик журналисттин жазгандарына көз таштасак. “Пансионаттарда эс алуучулар менен таштандылардан улам ... бош жер жок... Уникалдуу бул суу адамдар ыргыткан калдыктардан кирдеп бүткөн. Пансионаттардын, мейманканалардын жана киреше алып келген чакан конок үйлөрдүн кардарлары ар күнү жээкке толтура таштандыларды ыргытып баса беришет. Муну жыйнаганга эч ким чыгынбайт. Тамак-аштын жээктеги додолонгон калдыктары менен тамактанып, жыргал турмуш ак чардактар менен каргалардыкы экен. Кыргызстандын берметине мындай мамиле улана берсе, эртеби-кечпи уникалдуулугун жоготуп, эл көлдөн кол жууйт”.

2012-жылдын күз айларынын биринде жергиликтүү экологиялык уюм-

Балыкчыдагы таштанды жайдын көйгөйү коомчулук тарабынан бир эмес бир нече ирет көтөрүлгөн, бирок, дагы деле ошол жайга ташылууда

дун активисттери бир күн кечке көлдүн түбүн тазалашкан. Алар суунун түбүнөн бир тоннадан ашуун таштандыны сыртка ташып чыгышкан. Ал эми атактуу эле бир пансионаттын аймагындагы суунун түбүнөн 40 мүшөк сыра идиштерин, бөтөлкөлөрдү, желим баштыктарды, пляж кийимдерин жана тапчикелерди “табышкан”. 2013-жылдагы туристтик сезондун башталышында Ысык-Көл областында суу алдында сүзгүчтөр менен келишим түзүшүп, жээкке жакын жерлердеги суунун түбүн дагы бир ирет тазалашты. Эс алуучулар “тазалаган жер эмес, булгабаган жер таза” деген бир чындыкты өздөштүрмөйүн, мындай акцияларды өткөрүү түккө турбасын моюнга алганыбыз туура болчудай.

АЗЫРЫНЧА ТАШТАНДЫЛАР КӨЛГӨ СИҢИП ЖОК БОЛУП КЕТҮҮДӨ

“Ысык-Көл” биосфералык аймагынын башкы дирекциясынын маалыматы боюнча, канализациянын жоктугу көлгө жана анын жээктерине бир топ эле олуттуу кооптуулукту жаратууда. Бир дагы калктуу пунктта талаптарга жооп берген, заманбап канализациялык система жок.

Чолпон-Ата, Балыкчы, Каракол шаарларында канализациялык системалар бар бирок, тазалоочу эмес, насостук жагдайда иштейт. Негизинен жер-жерлерде казылган чуңкурлар менен жабдылбаган септиктер пайдаланылып, анын кесепетинен жер кыртышы менен катар эле жер астындагы суулар булганып жатат. Курорттук-эс алуу жайларындагы тазалоочу жабдуулардын 80 пайызы иштебейт. Буга карабастан тиешелүү органдар пансионаттарга иштөөсүнө уруксат берип келе жатат.

Чолпон-Ата, Балыкчы, Каракол шаарларында жаман сууларды тазалоочу борборлошкон курулуштардын көлдүн суусунун сапатына жана анын түбүндөгү чөгүндүлөргө зыян экендиги бир топ жылдан бери жүргүзүлүп келе жаткан байкоолордо аныкталган. Мындан сырткары адистер экологиялык тең

салмактуулукка да коркунуч жараткан жагдайларды таап чыгышкан. Мындан сырткары аталган объекттер мамлекеттин өзгөчө коргоосунда болуучу жаратылышты сактоочу аймактарга жакын жайгашкан. Ал – Ысык-Көл мамлекеттик коругунун аймактары, бул жерде жашаган жаныбарлар менен куштар КРдин Кызыл Китебине киргизилген.

Көлдү экологиялык кырсыктан сактап турган даба – ага бир топ көлөмдө суулардын келип куюлушу болууда, бирок, бул түбөлүккө уланбайт да. Кирдөөнүн көлөмү коркунуч жаратпайт деген деңгээлден ашып баштады, бул жээктердеги суулардан байкалууда. Мындай көрүнүш улана берсе, көлдүн санитардык абалына бир топ коркунуч жаралышы мүмкүн.

Эс алуучуларга кооптуулук жараткан дагы бир көрүнүш – пляж деп эсептелген жээкте малдын жайылып жүрүшү. Мал адатта бир нече оорулардын булагы болот эмеспи. Бул жерде жалпы малдын 1 пайыздан ашыгы жайылат экен. Мындан сырткары пляжга мал жайгандан түшчү киреше, адамдардын ден соолугуна келтирилген зыянды компенсация кыла албайт.

Адамдар тарабынан калтырылган таштандылар көлдүн таптаза суусун экологиялык кырсыкка алып келүү коркунучун жаратууда

“КУМТӨРДҮН” АЛТЫН

Биотүрдүүлүктү сактап калуу – ишкананын башкы максаттарынан

Башы 1-бетте.

Петр Черняк,
которгон Асел Мамытова

Тилекке каршы, өз өлкөбүздүн жаратылышын жана кайталангыс Ысык-Көлүбүздүн экологиясын сактоодо коомчулуктун позициясы ушундай.

Бийликтин бардык бутактарында отургандар айлана-чөйрөнү сакташ керек деп ооз көптүрүшөт, а иш жүзүндө адам менен табияттын ортосундагы мамиледе коррупциялык жана маргиналдык принциптер баары бир басымдуулук кылууда.

Даражалуу мандаттардын артына жашырынып алышкан мамлекеттик атка минерлер Кызыл Китепке киргизилген жаныбарларга да аңчылык кылсам боло берет деп эсептешет. Анан да алар мунусун өнөр көрүп алышкан. Кызмат даражасы төмөнүрөөк, капчыгы жукараактар же чоң кызматты эңсегендер, “чоңдордун мыйзамдаштырылган” талап-тоноочулугун, наадандыгын туурап калышты. Мындай кылык-жоруктардын эпкини коомубуздагы жөнөкөй элге чейин тийип жана таралууда. Айтор, чогултуп келгендеги чыккан жыйынтык көңүл жубатарлык эмес. Баары эле курчап турган чөйрө эмне болсо ошол болсун, балдардын келечегине башым оорубайт деген мамиледе. Анткен ме-

нен бул митинг-пикеттер менен да, ыңкылаптар менен да чече албай турган коомдун жаралуу көйгөйү.

Хандын колунан көлбөй калганда, вазир жасоого аргасыз болот

Мамлекет өзүнүн келечек мууну жөнүндө ойлонуп, толгонбосо, аны энтузиасттар, жаратылышты коргоочу жергиликтүү жана эл аралык коомдор өз мойнуна алууга туура келет. Бул багыттагы түйшүктүү ишти ар бир кыймылы коомчулуктун тыкыр көз салуусунда турган ири компаниялар жасап келет. Тилекке каршы, алардын экология жаатында тынымсыз, күн сайын аткарган ири иштери адатта байкалбай калат. А бирок, кайсы бир жерден жаза басып алса, анысы болушунча терс маанайда жарнамаланып баштайт.

Бул биздеги эле эмес, иштеген өлкөсүндөгү коомчулуктун жашоосуна байкаларлык таасирин тийгизген ири өнөр жай ишканалары үчүн мүнөздүү болгон дүйнөлүк тенденция.

Мисалы, “Кумтөрдү” алсак – Кыргызстандын өнөр жай тармагындагы талашсыз лидер ишкана. Муну менен катар эле көп жылдан бери саясий элита өкүлдөрүнүн ортосундагы соодага айланып, буга эми карапайым калк да аралашып кетти. Ызы-чуунун башы бо-

луп жаткан келишим, үстөк пайыздар, Кыргызстан башкы акционери болгон – Центерранын биздин өлкө менен сүйлөшүүсүн мындай коё туруп, тоо кен ишканаларына болгон мамилеге курчап турган дүйнөнүн көзү менен баам салалычы.

Далилдөөнү талап кылган эки аксиомадан баштасак. Биринчиден, айлана-чөйрөгө таасирин тийгизбеген бир дагы өндүрүш болбойт. Анын эң жөнөкөй деген түрү да курчап турган чөйрөгө таасир этет. Буга ал тургай өтүкчүнүн күркөсү да, асемдүү зер буюмдардын дүкөнчөсү да кирет. Анда ири-ири ишканалар туурасында кеп кылбай койсо деле болот экен деген ой кетет. Бирок, бул суроонун экинчи тарабы да бар. Жаратылыштын биринчи абалына келүүгө умтулуп, өзүн-өзү калыбына келтирүүчү касиети бар. Бул процесс экологиялык система таптакыр эле талкаланып, болбой калганча жүрө берет. Андыктан, ар бир өндүрүш абалды каргашалуу чекке, адам менен табияттын мамилелерин аргасыздык ажырымга жеткирбеши керек. “Кумтөр” компаниясынын саясаты так, даана принциптер менен иштелип чыккан. Алардын бир багыты – айлана-чөйрөнүн булганып жаткандыгын айтып, эскертүү жана компания өз өндүрүшүнүн жаратылышка терс таасирин

болушунча азайтуу.

Ураандардан ишке өтсөк...

Айтылып жаткан принциптер түшүнүктүү деңизчи, ар бирок иш жүзүнө келгенде эмне болуп жатат? Айлана-чөйрөнү сактоо жана иштин коопсуздугу компаниядагы биринчи орундарда турган эң маанилүү маселелерден. Ишкана өз ишмердүүлүгүндө бир катар эл аралык каржы институттарынын экологиялык жана өнөр жай боюнча стандарттарын карманат. Кыргызстан менен Канададагы «Кумтор Оперейтинг Компани» бул тармактагы жана Дүйнөлүк Банк сунуштаган талаптарды кынтыксыз аткарат. Өндүрүштө эки өлкө жана эл аралык институттар тарабынан сунушталган катуу тартиптеги нормативдер колдонулат. Бул биздин өлкө үчүн уникалдуу факт, бирок, бизнестин эл аралык имиджинин көз карашынан алганда өзүнүн ишине болгон кадыресе эле мамиле. Эл аралык эксперттердин, бейөкмөт уюмдардын жана журналисттерден түшкөн “десанттар” компаниянын идеологиясына камтылган принциптер иште тыкыр жана кыйшаюусуз аткарылгандыгына күбө болушту. Келишимде, макулдашууларда жазылган бардык принциптер, анын ичинде экологияны, айлана-чөйрөнү жана

биотүрдүүлүктү сактоо башка эл аралык бизнес-милдеттерди, эмгектин жана жумушчулардын коопсуздугун сактагандай эле сакталат. Ошондой эле жоопкерчиликтүү мамиле жасалат.

Албетте, компаниянын иши айлана-чөйрөгө таасир берет. Анткен менен адистер жана эл аралык эксперттер жаратылышта кырсык алып келүүчү олуттуу өзгөрүүлөр деле жок деген бирдиктүү пикирде. Муну райондун азыркы биотүрдүүлүгү бекемдейт. Эң кызыгы, кен иштеп баштагандан тарта, жаныбарлар дүйнөсү менен өсүмдүктөрдүн түрү аз болсо да көбөйгөн. Бул негизинен, “Кумтөрдүн” ага тиешелүү бардык концессиялык аянтында аңчылыкка тыюу салышынан жана кен ишканасына чектешкен аймактарда малды жаюуну бир топ кыскарткандыгынан улам болгон.

Бирок, браконьерлик, жайыттарды аёосуз колдонуу, жерлерди айыл чарбачылыгында туш келди пайдалануу жана бул көрүнүштөр менен күрөшүүдө жөнгө салынган ыкмалардын жетишсиздиги деген көйгөйлөр бар. Дал ушулар Ысык-Көл биосфералык аймагындагы жана дегеле Тянь-Шандагы биотүрдүүлүктү камсыз кылуудагы биринчи коркунучтардан болууда. Бул жерде маалыматтык саясат да чоң мааниге ээ. Көп

ЭРЕЖЕСИ

учурда жөн жаткан калкка компаниянын иши жөнүндөгү туура эмес маалыматтар таңууланып, жаңылыш пикирлер жаралууда. Ал кайсы бир саясий катмардын буйуртмасы менен тоо кен, экология деген кызыкчылыктардан тышкары жүргөн адамдарга массалык түрдө таратылууда.

Жандуу жаратылышка бай-коо жүргүзүү жана кызыктар болгон тараптар менен кызматташуудан сырткары, “Кумтөр” аймактагы биотүрдүүлүктү бекемдеп, аны жакшыртуу боюнча бир катар долбоорлорду иштеп чыгып, ишке ашырууда. Бул – Биотүрдүүлүктү изилдөө боюнча түзүлгөн борбор жана аймактагы маанилүү делген жаныбарлар менен өсүмдүктөр дүйнөсүнө изилдөө жүргүзүү. Флора менен фаунадагы конкреттүү түрлөрдү иликтөөгө колдоо көрсөтүлүп, маалыматтык технология менен системаларды колдонуу маселелери да чечилүүдө. Экотуризмди өнүктүрүү, ветеринардык сынамык долбоорду ишке ашыруу, региондогу биотүрдүүлүккө келтирилген коркунучту жок кылуу боюнча кызматташууну кеңейтүүгө ниеттер бар. Мындан сырткары сазга айланган аймактарды биотүрдүүлүктү сактоо жана бекемдөө жаатында көрүлө турган чараларды иштеп чыгуу, өзгөчө коргоого алынган жалпы улуттук жана регионалдык аймактарга кол-

доо көрсөтүү да алдыдагы коюлган максаттардан.

«Фауна жана Флора Интернешнл» эми “кылымдык сертификаты” менен кепилдик берет

2012-жылдын ноябрь айында “Кумтөр” өнөктөштүк мамилелерди бекемдөө жаатында “Фауна жана Флора Интернешнл” деп аталган эл аралык уюм менен Меморандумга кол койгон. 1903-жылы негизделген «Фауна жана Флора Интернешнл» (FFI) дүйнөнүн 40тан ашуун өлкөсүнүн аймагында иштеп жаткан эң эски эл аралык жаратылышты коргоочу уюм.

Уюмдун ишмердүүлүгү жоголуп бара жаткан биологиялык түрлөрдү жана экосистемаларды коргоого, иштин так илимдин маалыматтарына негизделген экологиялык коопсуз ыкмаларын киргизүүгө багытталган. Бул абройлуу уюм биологиялык жактан коргоого алынган аймактагы адамдардын жашоо деңгээлин жогорулатууга да умтулат.

Ошентип, Кыргызстандагы ири тоо кен компаниясы беделдүү эл аралык экологиялык аудитордун колдоосуна алына турган болду. Бул чоң милдеттерди “Кумтөр” өзүнө билип туруп алды, областтагы биотүрдүүлүктү сактоо боюнча эми ага эл аралык колдоо көрсөтүлөт. Айт-

макчы, Айлана-чөйрөнү коргоо боюнча Агенттик биздин өлкөнүн аймагында «Фауна жана Флора Интернешнл» уюмунун бул багыттагы жасаган иштерин тааныды. Демек, муну биздин мамлекет тааныды деген кеп. Эми алардын сунуштары менен берген баалары коомдук сертификацияга ээ болмокчу.

Албетте, “Кумтөрдүн” биотүрдүүлүктү сактоо маселесиндеги негизги камкордугу Сарычат-Эрташ коругу. Кендин концессиялык аймагына чектешип тургандыктан, мамлекеттик корук менен кызматташуу алкагындагы кеңейтилген программа иштелип чыгып ишке ашырылып жатат. Албетте, бардык программалардын башында – ак илбирстердин тукумун көбөйтүү иши турат. Бул өлкөнүн эле символу эмес, барс – аймактагы биотүрдүүлүктүн түйүнүнүн ана башы. Илбирсти сактоо менен башка жаныбарлар дүйнөсүн да сактап кала алабыз. “Кумтөр” компаниясынын жетекчилиги жердин алдынан алтын казып алып жатканда да, жаныбарлар, өсүмдүктөр дүйнөсү, акыраагы келечек муундар туурасында унутпаш керектигин жакшы түшүнөт. Ошентип, бул - алтын казган компаниянын негизги алтын эрежеси. Жогору жакта бийлик үчүн, бийлик алып келчү артыкчылыктар үчүн күрөш жүрүп жатканда бизнес өзүнө ушундай миссияны алды.

• БИЗДИН ТАРИХ

ЭГЕМЕНДҮҮЛҮК КҮНҮНДӨ МУЗЕЙ АЧЫЛАТ

Пржевальск пристанындагы Николай Пржевальск атындагы мемориалдык музей комплекси көп жылдардан бери Каракол аймагындагы башкы атактуу жайлардан болуп келген. Ал Ысык-Көлгө келген туристтердин кызыгуусун арттырып турган. Эми бул комплекс дагы бир жай – Кусейин Карасаев атындагы мемориалдык музей менен толукталганы турат. Анын ачылышы Кыргызстандын Эгемендүүлүк күнүнө туура келмекчи.

Людмила Седова,
которгон Асел Мамытова

1998-жылы улуу саякатчынын белгилүү бул комплекси-не лингвист-окумуштуу жана мамлекеттик ишмер К.Карасаев коюлган. Окумуштуунун эстелигине ар кыл адамдар агылып келип турушат. Эми жакында музей ачылмакчы. Анын курулушун Ысык-Көл областынын өнүктүрүү фонду каржылады, ал эми бул фондго “Кумтөр” компаниясы айына дүң кирешесинин 1 пайызын которуп турат. Кошумча каржылоо Н. М. Пржевальск атындагы музейдин атайын эсебинен да түшүүдө. Бул жайдын сметалык наркы 5 млн. 381 миң сомго чыкты. Буйуртма ээси Ысык-Көл областынын өнүктүрүү фондун башкаруу боюнча дирекция, ал эми подрядчы – тендерди жеңип алган жеке менчик курулуш компаниясы болду. Музейдин дубалын көтөрүү иштери 2012-жылдын августунда

башталып, пайдаланууга жакында берилгени турат. Курулуш иштеринин бригадир Куттубек Байганаев азыр шыбап, түзөө иштери жүрүп жаткандыгын, иш ыргагы дурустугун, эч ким тоскоолдук кылбагандыгын билдирди. Буга кошумча курулуш материалдар өз убагында келип, каржылоо менен айлык акылар өз учурунда берилип жаткандыгын айтты.

Долбоордун автору, архитектор Б. Маныкановдун айтымында, музейде атактуу окумуштуу, профессор жана Кыргызстандын илимине эмгек сиңирген ишмер К.Карасаевдин иштеген жана уктаган бөлмөсү орун алат. Ага лингвисттин колдонгон жеке буюмдары коюлат.

Жаңы ачыла турган жай атактуу саякатчы Н.Пржевальскинин тарыхый музейи сымал, элди, Ысык-Көлгө келген конкторду, туристтерди өзүнө тарткан маанилүү жерге айланат деген ишеним бар.

• КЫЗЫК ЭКЕН

КНЯГИНЯ БОРГЕЗЕ – КЫРГЫЗСТАН ЖӨНҮНДӨ ЭСТЕЛИК КАЛТЫРГАН

Байга күйөөгө тийген кыз

Кыргызстанда эң биринчилерден болуп сүрөттү 1900-жылы италиялык княгиня Анна Мария Боргезе тартыптыр

Дина Юрьева,
которгон Асел Мамытова

Анна Мария күйөөсү Сципион Боргезе менен дүйнөнүн теңин кыдырып чыкканга жетишкен. 30 жыл ичинде княгиня чөнтөккө эле баткан “Кодак” фотоаппараты менен 8 миң сүрөт тартыптыр! Бул айым өзүнүн аристократтык жашоосун, саякаттарынын жансыз элесин түшүрүп жүргөн. Ал тургай Биринчи дүйнөлүк согуштун учурундагы көрүнүштөрдү да кичинекей аппараты менен тартып калганга жетишкен. Себеби, Анна Мария ошол мезгилдери талаа госпиталында медайым болуп иштептир. Элеси калтырылган бул эмгектердин азыр тарыхый жактан да, көркөмдүк жактан да баасы өтө жогору. Тарыхтын элестерин камтыган бул сүрөттөрдү мураскерлери тарабынан жакында “Сүрөттөгү мода жана стиль” деп аталган көргөзмө уюштурулду.

Ал кезде Пржевальск деп аталган азыркы Каракол шаарына княздын үй-бүлөсү 1900-жылы келген экен. Атактуу италиялык тукумдан чыккан Сципион Боргезе, азыркыча, айтканда экстремалдуу эс алууну жакшы көргөн адам болуптур. Тобокелдик жараткан иш-чараларга жан дили менен барып, катышып ырахат алчу экен. Ошол учурлары уюштурулган өлкөлөр аралык Пекин-Париж биринчи автожарышына жана Биринчи дүйнөлүк согушка сонуркап барып катышыптыр.

Европага Борбордук Азия аймагы, мөңгүлүү Теңир-Тоо,

Бул сүрөткө түшүндүрмө италия тилинде “Il Gighina” (Жигит) деп жазылыптыр

чокулары асман тиреген Хан-Теңир тууралуу маалымат жеткенде Сципион Боргезе ошол замат биздин аймакка камынган. Ал тургай улуу тоолордун чокусун багындырам деп чечкен. Аны менен кошо дарыгер Броккерель жана Матиас Цурбригген (альпылык жол коштоочу, Анд тоолорунун жети миңдик Аконкагуа чокусун би-

ринчилерден болуп 1897-ж. багындырган), анан албетте аялы Анна Мария Боргезе келген. Княгиня күйөөсүн кай жакка барбасын коштоп жүрө турган.

Саякатчылар, Ташкентке чейин поезд менен келип, андан бери Пишпек аркылуу Пржевальскиге бир ай дегенде жеткен. 1900-жылдын 24-июлунда италиялык альпинисттер шаардан Борбордук Тянь-Шанга аттанып, чыгып кетишкен. Анна Мария Боргезе жолдо кезиккен айылдарды, жашоочуларын, топтолуп турган көчмөндөрдү, албетте, анан күйөөсүн сүрөткө тартып жүрүп отурган. Белгилей кетсек, князь жана анын сапарлаштары Тянь-Шань тоолоруна алгачкылардан болуп альпинисттик сапарга чыгып, сүрөттөргө тартып, бир канча географиялык ачылыштарды жасап, жаңы чокуларды картага чийип, белгилешкен. Ал эми княгиня Боргезеден улам, Италия балким, бүткүл Европа биринчи ирет Кыргызстандын табигый сулуулугун көрүп, алардын жашоочулары менен таанышкан чыгар.

Маалымат үчүн: Князь Сципион Боргезе (1871—1927). Туриндеги Артилериялык академияны аяктаган. Биринчи дүйнөлүк согушка артилист катары катышкан. Италиялык парламенттин мүчөсү. Оңой менен багынбаган Альпы тоолорундагы чокуга жанына жан адам албай жалгыз чыгып келгендиги менен даңазаланган. Памир менен Борбордук Азияны изилдөөчү катары белгилүү, ошо мезгилдери эле Сирия, Месопотамия жана Персияда болуп келген. Өзүнүн саякаттары туурасында «Менин эскерүүлөрүм» (1902), «Азияда жүргөндө» (1903) ж.б. китептеринде жазып калтырган. 1908-жылы Эл аралык олимпиада комитетинин мүчөсү болуп шайланган, бирок, 1909-жылы отставкага кетип, географиялык изилдөөлөргө баш-оту менен кирип кеткен. 1918-жылы князь Боргезе Россиядагы элчи болуп дайындалган.

• ПЕТРО

БУЛУҢДАГЫ БАРКАС

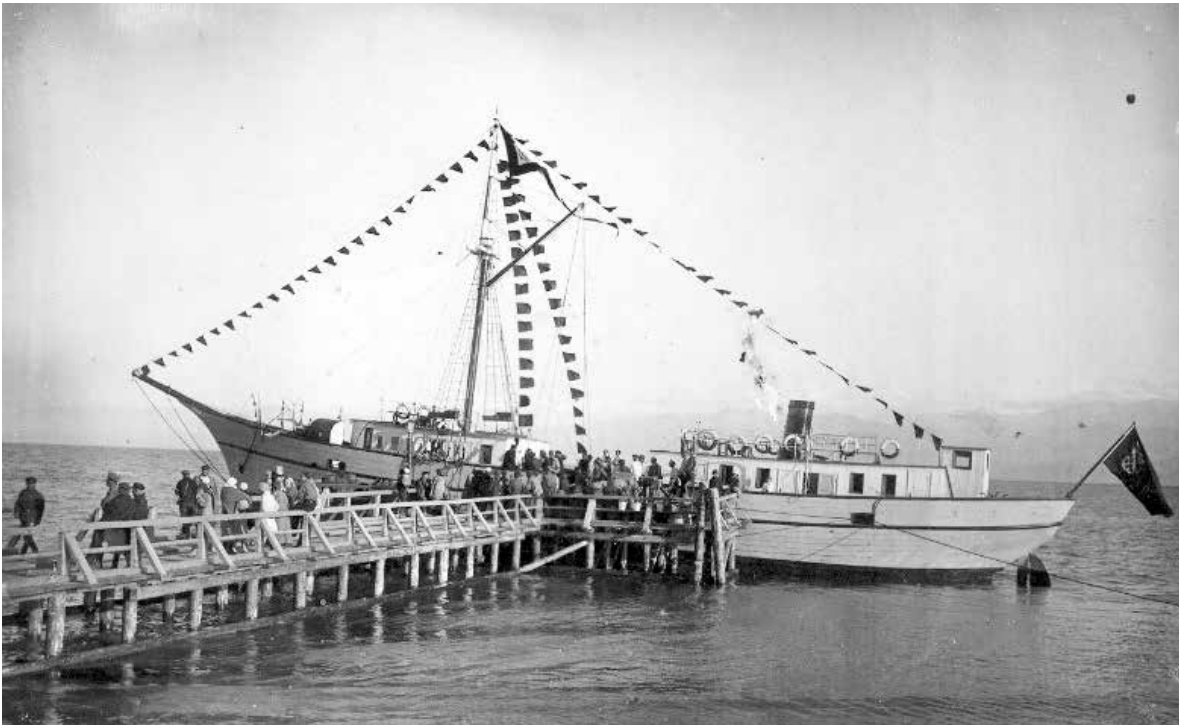
Ысык-Көл кемечилигине 88 жыл

Кыргызстандыктар Ысык-Көлдүн жээктерин автоунаа менен айланып чыгууну эп көрүп, ары-бери каттаганда да транспорттун ушул түрүн колдонушат. Ал эми суу каттамын негизинен экскурсия үчүн гана тандап калышты.

Юлия Девеева, которгон Азамат Бакытов

Бир кездерде Балыкчы шаарынан Караколго чейин суу аркылуу, теплоход менен эле жетип алышчу. Анда «Рыбачье – Пржевальск» рейси үзгүлтүксүз каттачу. ... «Пионер» жана «Прогресс Кыргызстана» деп аталган туңгуч теплоходдор Тянь-Шань карагайларынын мыктыларынан тандалып курулуп, сууга 1926-жылы коё берилген. Буга чейин көлдө карагайларды ташууга пайдаланылган эскилиги жеткен үч мачталуу жел кеме; моторлуу, кендир кездеме илинген «Красный Восток» баркасы (калак менен айдалуучу чоң кайык) жана «Коммунар» деп аталган жакшынакай жасалган кеме жүрө турган. Аны Ысык-Көлгө туруктуу иштегенге келген аралдык балыкчылар курушкан экен. Ысык-Көл мамлекеттик кемечилиги 1925-жылы түзүлүп, Пржевальск шаарында орун алган. Көлдүн жээгинде кеме

куруучулардын чакан поселогу өсүп чыккан. “1925-жылдын августунда Караколдун жээгиндеги булуңга моторду тейлеген жумушчу катары келип түштүм. Бул жерлердин жаратылышы жапайы, эл жок ээн болчу. Бухтанын жээгинен калың бадалдардан ошол кездеги караколдук көпөстөрдүн жалгызсырагандай элес калтырган 4 үйү араң көрүнүп турчу. Алар да кароосуз калып, жарымы бузулуп түшө баштаптыр. 1925-жылы “Прогресс Кыргызстана» жана «Пионер» деген алгачкы теплоходдорду курууга кириштик. Иш Жаргылчак айылында, Волгадан келген адистердин жардамы менен башталды”,-деп жазат К.Ф. Калашников аттуу кеме куруучу чебер туурасында эскерүүсүндө Эдуард Мурзаев. Ысык-Көлдө кеме куруучулук өнүгүп, адистердин тобу пайда болгон. 1929-жылдан тарта посёлок өсүп, чейрек кылым ичинде ары-бери каттаган кемелер 9 эсеге көбөйүп, жүк ташымдуулук 70 тоннага жеткен.

Ысык-Көлдүн “Кара-Суу” булуңундагы баркас. 1920-жылдагы сүрөт.

Бирок, 70-жылдардын аягы 80-жылдардын башы менен жүргүнчүлөрдү ташуу көлөмү азая баштады. Көлдү айлантат курулган автоунаа трассасы, кемечиликке кесепетин тийгизди. Элдин суу каттамдарынын кызматынан пайдалануусу сээлдеди. Аларга Фрунзеден (Бишкектен) түптүз Пржевальск шаарына бир нече саатта эле жайлуу «Икарус»

автобустары менен келип калуу кадыресе ыңгайлуу боло баштады. Рейстик кемелер эми Ысык-Көлгө келген туристтерди ары-бери ташып, эс алдыруу кызматына өтө баштады. Д. В. Колесников өзүнүн “Ысык-Көл флотунун тарыхы” деген кол жазмасында Ысык-Көлдө кемечилик өнөр жайды түзүү Рыбачьенин тез темпте өнүгүп кетишине таа-

сирин тийгизгендигин айтат. 1926-жылы Пржевальскиден Рыбачье шаарына биринчи каттам жасалганда посёлокто манжа менен санай турган гана үйлөр турчу. Кийин бир канча убакыт өткөндөн соң, кеме токтоочу бир нече жайлар, дан сактаган кампалар, карагай кыюучу завод жана мамлекеттик банктардын бөлүмдөрү пайда болгон.

• БИЗДИН ТАРЫХ

КАРАКОЛ – БҮГҮНКҮ КҮНГӨ ЧЕЙИН АРХИТЕКТУРАЛЫК УНИКАЛДУУЛУГУН САКТАП КАЛГАН ШААР

Каракол бүгүн жашоо агымы тынч шаар катары эсептелет. Бирок, бир кезде жашоо кайнап турган. Театрлары, газеталары, ипподрому менен маанилүү администрациялык жана соода борбору болгон.

Юлия Девеева, которгон Тимур Рустамов

Каракол калаасы россиялык аскерийлер тарабынан Кытай менен чектешкен аймактагы алыскы форпост катары түптөлгөн. 1869-жылы Түркстан аскер округунун башкы штабы Ысык-Көл аймагына барон, штабс-капитан Александр Васильевич Каульбарс башында турган экспедицияны жиберет. Барон жана анын кол алдындагылар кеңешип, сүйлөшүп, план түзүп, Россияга жаңы гана кошулган Кокон хандыгынын түндүк бөлүгүнүн жаңы түзүлгөн аскерий-административдик борборуна орун таап, аны салышы керек эле. Ошол эле жылдын 1-июлунда Каракол суусу менен Чүй өрөөнүнөн чыгып, Кашкарга багыт алган кербен жолунун кесилишинде, татар айылы жайгашкан жерде шаардын жерпайын түптөшкөн.

Каракол шаарынын архитектурасынан улам, аны салгандардын табити менен курулгандыгын байкоого болот. Алар – Волга боюнан жана Россиянын борбордук бөлүгүнөн келгендер эле. Алгач, үйлөрдү самандан салышкан, бирок, 1887-жылдагы жер титирөөдөн кийин же кыш менен, же устун менен куруп башташкан. 1895-жылы Караколдо уникалдуу чиркөө пайда болгон, анын өзгөчөлүгү – курулушка бир дагы мык пайдаланылбагандыгы болчу. Ага чейинкиси зизаладан улам урап калган. Коңгуроо орнотулган бул жай жергиликтүү көпөстөр Масликовдордун үй-бүлөсүнүн жеке долбоору менен курулган. Жонуп, кесип, оюп кооздолгон эмгектер ошол кездеги ар бир үйдө учураган. Орус архитектурасынын дагы бир өзгөчөлүгү - пилястра (бир бети

менен дубалга тийишип туруучу төрт, кырдуу мамы) жана чаптап, жабыштырып жасоо искусствосу болгон. Ошол мезгилде кыштан салынган анча көп эмес имараттардын бири, көпөс – Каримовдун үйү боло турган. Кыргызстан аймагында кыш чыгарган завод болбогондуктан, Россиядан ташып келишкен. Белгилей кетүүчү нерсе, үйдүн кыштары азыр да күнү бүгүнкүдөй сакталган. Караколдогу өзгөчөлөнгөн дагы бир имарат – көпөс Морозовдун үйү, ал азыр педа-

гогикалык училище. Эки кабаттуу имараттын шыптары бийик, терезелери арка тибинде жасалган, архитектуралык майда жерлери көп: балкондор, колонналар, пилястралар, оюлуп түшүрүлгөн орнаменттер, чапталып жасалган кооздуктар. Караколдун дагы бир байлыгы, кызыктуу жайы – дунган мечити. Аны курууга белсенген дунган коомчулугу Пржевальск шаарына Кытайдын Пекининен кыйын делген Чжоу-Сы аттуу архитекторду чакырышкан. Ал өзү менен кошо 20 жыгач

устаны ала келген. Курулуш 1910-жылдын 10-майында аяктаган. Чеберчилик менен жасалган бул эмгекте, ашташкан жерлерди бекитүү үчүн бир дагы темир пайдаланылган эмес. Белгилүү край таануучу Владимир Петровдун айтымында, Каракол шаары адамдар алгач көчүп келгенден бери өтө көп өзгөрүүгө учураган жок. Шаар алгачкы архитектуралык түрүн, көрүнүшүн, өзгөчөлүгүн жана бүтүндүгүн сактап, биздин күнгө чейин өзгөрүүсүз жеткендигин айтат.

• SOS

БРАКОНЬЕРЛЕРДИН ЧАБУУЛУ

Кыргызстанда сейрек кездешкен жана Кызыл Китепке киргизилген жаныбарлар менен балыктардын түрү кескин азайып баратат

Ысык-Көлгө браконьерлер болуп көрбөгөндөй эле зыян келтиришип, анысы үчүн кылмыш жазаларынан коркуп да коюшпайт. Кыргызстандагы Балык өстүрүүчүлөр Ассоциациясынын президенти Ринат Досаевдин айтымында, браконьерлер көлдөн күнүнө 4-10 тоннага чейин балык кармашат. “Балык бизнесинин бардыгы алардын колунда”, – дейт Ринат Досаев.

☞ Андрей Рыбаков, которгон Азамат Бакытов

Браконьерлер үчүн эң ыңгайлуу мезгил декабрдын аягы. Бул форель урук чачып жаткан учур, андыктан жоголуп бара жатышы дал ушундай мыйзамсыз балыкчылыктан болууда. Айтмакчы, 2012-жылы, расмий маалыматтар боюнча Ысык-Көлдө браконьерлерден 124 миң метр тор жана 28 кайык алынган.

Ихтиологдордун айтымында, акыркы 20 жыл ичинде көлдө балыктар 10 эсеге азайып кеткен. Абалдын жакшы эместигин, Ысык-Көлдүн жээгиндеги эс алуучуларга жергиликтүү эмес, “импорттолгон” селедка, горбуш балыктарын, кошуна айылдардан ыштап келип, сатып калган көрүнүштөр далилдейт.

Браконьерчилик балыкка аңчылык менен эле чектелип калбай, андан сырткары Кыр-

гызстандын Кызыл Китебине кирген жапайы жаныбарларга мыйзамсыз ууга чыгуу менен да шугулданышат. Мындай аңчылык Нарын менен Ысык-Көл областында көп кездешет.

“Браконьерчиликтин жолдо баратып, кокустан жасалганы, андан сырткары максаттуу жасалганы бар. Мисалы, чабан кой кайтарып жүрүп эликти көрүп, атып алды. Кантип атпай коё алат? Андыктан, эликтердин саны Кыргызстанда аз. Анын үстүнө, ар бир чабанга бирден егерь бекитип, кайтартып коё албайсың. Кура-лын алып коюуга да болбойт, уруксаты бар. Анын үстүнө тоо-ташта кантип мылтыксыз жүрөт, ит-куш деген бар. Карышкыр үйүрү менен кол салсачы?”, –дейт Улуттук Илимдер Академисынын биология-жер кыртышы боюнча лаборатория башчысы, академик Валентина Торопова.

Браконьерчиликтин үрөй учурган түрү – атайын аттанып барып ууга чыккандык. Мисалы, аркарларды алалы. Кызыл Китепке киргизилсе да, аларды атканга уруксат берилген. Илимдер академиясы жыл сайын атуу үчүн атайын чектелген уруксат берет, ал – чет элдиктер үчүн валюталык аң уулоо. Бул аркарлардын кырылып кетишине таасирин тийгизбейт. Мындан сырткары аң уулоого мыйзамсыз чыккандар атып жатышпайбы. Оңбогондой зыянды дал ушулар алып келип, тоо жаныбарларынын азайып бараткандыгына себепкер болууда, –деп түшүндүрдү В.Торопова.

Анын колундагы маалыматтар боюнча, браконьерлердин кесепетинен улам, Кыргызстан-

да жашаган сейрек кездешүүчү жаныбарлардын бир нече түрү жоголуу коркунучунда турат.

– Бул биринчиден, кадимки эле ак илбирс. Себеби, териси контрабанда жолу менен чет өлкөлөргө сатылса, ички органдарын кытайлыктар элдик медицинада колдонуш үчүн алышат. Мындан 20 жыл мурда илбирс Тянь-Шань тоолорунда 800 башка чукул болсо, азыр 350нүн тегерегинде. Муну менен катар эле түштүктө, Алайда бул жаныбарды кезиктирбейсиң.

Мыйзамсыз аңчылардын бутасына кабылган экинчи жаныбар – күрөң аюу. Алардын саны биздин республиканын тоолорунда азайды.

Жок болуп бараткан жаныбарлардын дагы бири – ител-

ги шумкарлар экен. Уя салган жерлери көп талкаланууда, аны кайра калыбына келтирүүгө да болбойт. Ителги шумкар менен ууга чыгуу араб өлкөлөрүндө өтө популярдуу болуп, таралгандыктан, ошол жакка сатылып кетип жатыптыр.

Биологдун айтымында, акыркы 15-20 жыл Кыргызстандагы бир катар жаныбарлар үчүн каргашалуу болду. Бул көйгөйдү чечүү экологдордун жана энтузиасттардын, өз өлкөсүнүн жаратылышын сактоого кызыкдар болгон тараптардын колунда эмес. Жаныбарлардын сейрек кездешкен түрүнүн жок болуп баратышын токтотуп калуу үчүн мамлекеттик деңгээлдеги иш-чаралар, атайын мамиле жана саясий эрк керек.

• КӨҢҮЛ ЧОРДОНУНДА

ЖЕР БАККАН АДАМ ЖЕРДЕ КАЛБАЙТ

Жети-Өгүз районундагы Липенка жана Ак-Дөбө айыл аймагында аянты 2000 гектар жерди реабилитациялоо боюнча “Кумтөр” менен ЮСАИДдин “Кыргыз агробизнеси жабдуу жана өнүктүрүү” (KAED) долбоорунун алкагында башталган иштин бүтөрүнө аз калды.

☞ Людмила Седова, которгон Асел Мамытова

Совет учурунда сугат үчүн деген насостор, арык-каналдар талкаланып, көп учурда дыйкандар Кудайдан жаанды тилегенден башка чарасы жок калган. Жамгыр болсо эл түшүм алып, болбосо, сепкен үрөндүн пайдасын көрө албай калышчу. Биз жогоруда атаган эки айыл да буга чейин дал ушундай абалда эле. Эми аталган компаниялар абалга аралжы болуп, дыйкандарга үмүт жаратып отурат.

Бул жерде буйурса, жакында насостук станциялар калыбына келтирилип, суу топтоочу бассейндердин үзгүлтүксүз иштеши менен суу деп зарлаган айылдыктарга жардам болот.

Долбоордун башкы адиси Алишер Касымов, тендер жолу

менен ишти алып бара турган подрядчиктер “Албан” жана “Курулуш” деп аталган ишканалар тандалып алынгандыгын айтты. Учурда Липенка айыл өкмөтүндө долбоордун алкагында жогорку кубаттуулуктагы трансформатор орнотулуп, электр линиялары тартылгандыгын маалымдады.

Объект боюнча иштер аягына чыкканы калганын ал жерге барып көрдүк. Шлюз үчүн бетондук иштер активдүү жүрүп, 70 метрлик сугат каналы салыныптыр.

Прораб Талантбек Сүйүнбаевдин айтымында, кээде эле аба ырайынын таасири болбосо, иш өз ыргагында жүрүүдө. Объектти айтылган мөөнөттө бүтүп, ээлерине, айылдыктардын колуна тапшырышат.

“Бул иш “Кумтөрсүз”, анын жергиликтүү коомчулукту, ре-

гиондогу айыл чарба тармагын өнүктүрүүгө багытталган долбоорусуз бүтпөйт эле. Буга долбоордун алкагында Кумтөрдүн 2000 гектар жерди реабилитациялоого керек болгон сумманы бергени жакшы далил. Мындан сырткары KAED жана жергиликтүү фермерлер долбоорду ишке ашыруу үчүн адистер менен жумушчу күчүн бөлдү”, – деди Т.Сүйүнбаев.

Ал эми Ак-Дөбө айылында 45 миң куб сыя турган суу топтоочу бассейн боюнча иш кызуу жүрүүдө. Анын ишке киришин күткөн айылдыктар өздөрү да келип кол кабыш кылып жатышыптыр.

“Бизге кызматташуунун жыйынтыгы кызык. Липенка, Ак-Дөбөдөгү жерди жана ирригациялык инфраструктураны реабилитациялап, 2000 гектар жерди кайра жандантып, иштетип түшүм алууга дыйкандарга жардамыбыз тийсе, ошол бизге маанилүү”, – деди “Кумтөр” компаниясынын президенти Майкл Фишер.

20-сентябрга карата бардык рекультивациялык иштерди

“Кумтөрдүн” жергиликтүү коомчулукту өнүктүрүү боюнча долбоору - айылдыктарга чындыгында эле жакшы жардам болууда

бүтүрүү пландалган. Бүтсө эле жети-өгүздүктөр жерди иштетүүгө киришет. Жок дегенде күздүк айдаганга жетишип калышат. Айтмакчы, эл жерди тендердин негизинде киреге алса да болот, ал эми андан

түшкөн каражат, салыктар жергиликтүү бюджетти толуктап, айыл өкмөтүндөгү муктаждыктарга жумшалат. Тендер демекчи, жерди иштерман, тажрыйбасы бар дыйкандарга, карап көрүп, анан беришмекчи.

• КЫРГЫЗСТАНДЫН ШААРЛАРЫ

ЫСЫК-КӨЛ БАЛЫКЧЫДАН БАШТАЛАТ

Балыкчы – курорттук аймакка кире бериштеги биринчи шаар жана Европа – Бишкек – Балыкчы темир жолунун акыркы пункту. Туризм үчүн ыңгайлуу эс алууга шартташкан калаа.

Гүлжан Жумаева

Саякаттаган адам көлдүн түндүк да, түштүк да жээгине дал ушул Балыкчыдан сапар алат, алар туристтик аймакты аттаганда эле ушул шаарга келип түшөт. Эгерде Чолпон-Ата – ири курорттук түйүн болсо, Балыкчы – жабдып туруучу борбор. Бул жерде ири эс алуу аймактары жана мыкты делген пляждар жок. Бирок, жаңы аймактарга барам, анын тарыхына экскурсия жасайм деген саякатчылар үчүн Балыкчы ойдогудай жер.

Жибек Жолундагы шаар

Балыкчы көлдү бойлой 6 чакырымга созулат. Тогуз жолдун тоомунан орун алып, жалпы көл аймагын бардык жагынан камсыз кылып турган борбор болгон. Бул аймакта баалуу делген эт багытындагы мал өстүрүлгөн, берекелүү жери эгин-тегин боюнча жакшы түшүм берген, көз тайгылткан жемиш бакчалар салынып, балык өндүрүү гүлдөп турган.

Байыркы заманда бул шаар Улуу Жибек Жолунда кербелдер Кытайдан буюм-тайым ташып келе жатканда өргүп, токтоп өткөн жайлардын бири болуптур. Кийин калк жайгаша баштап, Пишпек менен Караколдун ортосундагы пост катары түптөлгөн. 1871-жылы бул жерде саякатчылар үчүн болгону эки жер кепе жана инспектордун боз үйү жайгашыптыр.

1880-жылдардын ортосунда отставкадагы жоокер Михаил Бачин хутор куруп, балык чарбачылыгын баштап, балыкчылык артелини уюштурган. Жолдун тоомундагы бул аймакта жол постуна жана балыкчылыктан сырткары, жашоочулар сөңгөк ташып оокат кылышкан. 1907-жылы балыкчылардын бүлөсүнүн саны 100гө жетип, аймак жогорудагы биз сөз кылган аскер адамына байланыштырылып Бачино деп атала баштап, 1909-жылы Рыбачье болуп өзгөргөн.

Ал эми шаар статусун кечээ жакында эле, 1954-жылы, совет доорунда ири транспорт-өнөр жай түйүнү катары өнүккөндөн кийин алган.

1989-1992-ж.ж. Ысык-Көл областынын борбору (Нарын жана Ысык-Көл областтарын кошкон учурда) болуп, Ысык-Көл шаары аталса, 1993-жылдан тарта Балыкчы болуп өзгөргөн. Шаар учурда кара жол, темир жол жана суу транспорту боюнча негизги түйүн. Ал ар-

кылуу жол Нарынга, андан ары Кытайга кетет.

Балыкчынын байыркы, баалуу жайлары

Оймолор, ар кандай элестер түшүрүлгөн кыргыз мүрзөлөрүн эске албаганда, Балыкчынын өзүндө байыртадан калган эстеликтер сакталып калган эмес. Бирок, калаадан чыккандан кийинки айыл – Тору-Айгырда байыркы шаардын калдыктары бар.

Тарыхчылар менен археологдор байыркы жазуу булактарына таянып, бул жерде гүлдөгөн соода борбору – Сикүл деген шаар болгондугун айтышат. Дал ушул аймакка диний куугунтуктоолордон улам, несториандар - армян кечилдери качып келген экен. Алар монастырь курушуптур. Айтылган баяндарга караганда апостол жана евангелчи Ыйык Матфейдин сөөгү ушул аймакта сакталган дешет. Аймагы боюнча Тору-Айгырдагы байыркы шаар азыркы Чолпон-Ата курорттук шаарындай. Сикүл боюнча абдан көп баяндар айтылып жүрөт. Ал – арбактардын шаары, суу алдына чөгүп кеткен шаар, дал ушунусу менен байыркыларды изилдеген окумуштууларды кызыктырып, өзүнө тартып келет.

Тору-Айгырдан 9 чакырым аралыкта капчыгайдан аскадагы жазууларды көрүүгө болот. Байыркылардан калган эстеликте жылмакай аскалардын

бетинде аңчылыктын жана ар кандай ырым-жырымдардын жасалып жатканы түшүрүлгөн. Окумуштуулар “сүрөттөрдүн галереясы” болжол менен 4500 жыл мурда чегилген деп эсептешет. Археологдор ушул эле аймактан кыш жасоочу жабдуулардын жана чоподон жасалган суу түтүктөрдүн калдыктарын жер алдынан казып чыгышып, алардын XIV—XV к.к. датасы түшүрүлгөн жазууну окушкан.

Бир күнгө барып, көлгө чумкуп келсеңиз болот

Бишкектен Балыкчыга чейин автоунаа менен 2 саатта жетип барса болот. Арзаныраак, анан ыңгайлуураак барам десеңиз, темир жолду тандаңыз. Бирок, жол бир узарат. Убактысы аз бишкектиктер көбү ара-чолодо, бир топко күнгө болсо да эс алып кетишет.

Поездден түшкөн жүргүнчүлөр дароо эле пляжга жөнөшөт, себеби, кечинде кайра эле поезд менен кетип калганга үлгүрүшү зарыл. Туристтер үчүн «Толкун» жана «Сейил» деп аталган эки пляж бар.

Буга чейин жогорудагы «Толкун» менен «Сейил» жеке ишканаларга кире да берилген. Акча деп, утурумдук кирешенин артынан куугандар, улам бирине өткөрө берип, пляждын аймагындагы инфраструктураны унутуп коюшкан. Абалга байкоо салган жергиликтүү шаардык кеңештин депутаттары кайра-

дан аталган пляжды Балыкчыдагы “Көрктөндүрүү жана санитардык тазалоо” муниципалдык ишканасына өткөрүп берүү чечимин кабыл алышты. Анын жетекчиси Карыпбек Борбашевдин айтымында, жээкти жайга жакын трактор менен тазалап, 1250 тонна кум төгүп, суучулдардын жардамы менен көлдүн түбүндөгү таштандыларды алып чыгып, өсүп кеткен камыштарды кыйышкан. Муниципалдык пляждын тарыхында биринчи болуп, жээкке жатып эс алуучу жыгачтан жасалган такталар пайда болду.

Ысык-Көлдүн түндүк жээгин кымбат туризмдин аймагы дешет, ал эми Балыкчыны бюджеттик өлчөмдө эс алган аймак катары билишет, б.а. айтканда баасы асманды чапчыбайт, чөнтөккө ыңгайлуу. Бул жер өзгөчө шаан-шөкөттүү эмес, жөн гана күнгө кактанып, ысык кумга жатканды жактыргандар үчүн ылайыктуу жер. Мындай туристтерге башкысы күн менен суу болсо болду да.

Тартип бар жерде тазалык бар

Балыкчы Кыргызстандын башка шаарларына караганда тыкан шаар. Сырттан келгендер, тамаша-чыны аралаш, бул жердин шамалы эч нерсе калтырбай, таштандыдан бери учуруп кетет экен деп күлүп калышат.

“Андай болсо кана, ишибиз азайып, колду жайып отуруп

калбайт белек”,-деп күрсүндү муниципалдык ишкананын жетекчиси К. Борбашев. –“Катуу шамалдан кийин учуп келип дарактардын башына илип калган желим баштыктарды, шамал арык-чөнөктөргө шыкап кеткен таштандыларды алып чыгып, тазалоого туура келет”.

Бирок, тазалаган жерде гана тазалык болот эмеспи. Эртең менен балыкчылыктар шыпыргынын шоораты менен ойгонушат: короо шыпырган 15 адам таңдан баштап ишке киришет. Бул калаада 1995-2000-жылдар арасында башаламан ыргытылган 50 таштанды жерди жок кылышкан.

– Сырттан келгендерге сапаттуу кызмат көрсөтүүгө басым жасайбыз. Туристтерди кабыл алган жеке үйлөрдөн биринчи иретте сууга түшүп, жууна турган жер менен камсыз кылууну талап кылабыз. Азыркы күндө жеке сектордун 90 пайызында душ бар, алардын жарымы ысык суу киргизишкен. Бизде жогорку деңгээлдеги, мыкты кызмат көрсөтүү болбосо да, баасы элге ыңгайлуу, транспорт дайым каттап турат,- дейт мэриянын өкүлү Абдыманап Мусаев.

Балыкчыны курорттук шаар деп айтуу азырынча эртелик кылат. Бирок, жакынкы жылдарда дал ошондой калаа болоруна өбөлгөлөр бар. Ал биринчи иретте, жогоруда биз айтып кеткендей бюджеттик эс алууга басым койгондор үчүн болушу кажет.

• БАЙЫРКЫЛАРДАН КАЛГАН КЕП

ЫСЫК-КӨЛДҮН УЛАМЫШТАРЫ

Азыркы күндө дагы кыргыздын сулуулары өзүнүн эрктүүлүгү, бекемдиги менен өзгөчөлөнүп келет

АЛТЫН СЕПИЛДИН ТУТКУНУ

Илгери-илгери өрөөндө асыл таштар менен кооздолгон, бриллианттар чөгөрүлгөн абдан чоң жана бай сепилде бир хан жашаптыр. Аймакта баарына көрүнүп турган бийик сепил асканын башына салынган экен. Хан ушунчалык каардуу болгондуктан, күн куру эмес, адамдарды жазалап турчу. Жакшы көрүү сезими, жумшактык деген сапаттар ага башынан тааныш болбоптур. Күндөрдүн бир күнүндө ага тоонун этегиндеги кичинекей айылда, ай чырайлуу бир сулуу кыздын жашары туурасында кабар жетет. Кызыгып калган хан баалуу белектери менен чабармандарын жөнөтөт. Бирок, кыздын жүрөгү башка адам деп согуп, башка адамга таандык эле.

... Бир күнү ал боз аргымак минген жигитин жолуктурат. Сулууну атына өңөрүп, жигит улуу тоолорго чыгып кетип, арзуусун айтат. Тоонун чокусунан чыгып, ашыгына шакек кийгизип, эскертет: “Шакекти

колундан эч качан чечпе, анан мени күт. Чечсең эле коркунучка кептелесиң”, - дейт. Ошол күндөн тарта кыздын жүрөгү жигиттик болуп, куда түшүп, колун сурап келгендерге баш тартып, жуучуларды далай ирет артка кайтарган.

Үйүнө келген чабармандарга да кыз адаттагы сөзүн айтып, баш тартат. “Мен башка бирөөнү сүйөм, андан башка эч кимге турмушка чыкпайм”, - дейт да, ашыгына жолугууну саап, кыялап отуруп тоого чыгып кетет. Ал арада кыз баягы шакекти жоготуп алгандыгын көрөт. Тоонун этегине түшүп келген кызды, хандын жигиттери тез эле кармап алышып, көзүн таңып сепилге алып келишет. Сулууну хан ал жерден алтынга бөлөп, көз тайгылткан кооздук менен кызыктырууга аракет кылат. Аялзатынын көзү тайгыла турган баалуу сөйкө-билерик, жибектердин түрлөрүн, айтор, болгон-бүткөн нерседен белек тартуулайт. Кыз мисирейген-

ден мисирейет. Ханга аял болуудан көрө, өлгөнүм артык деп чечет. Кыздын өргөөсүнө келген хан ага турмушка чыгар чыкпасын дагы сурап, бирок, баягы эле баш тарткан жоопту угат. “Мен башка бирөөнү сүйөм, андан башка эч кимге турмушка чыкпайм”, - дейт сулуу. Жаалданган хан ага асылып баштаганда, кыз чуркап чыгып, баягы сепил турган аскадан боюн таштайт. Кулап бараткан кыздын “Хан, уктуңбу, мен эч качан сендик болбойм!” деген кыйкыргын аскалар жаңырык менен айланага таратат. Анан эле күтүүсүздөн жер титиреп, сепил урап, аскалар жарылып, пайда болгон жаракалардан суу ушундай күч менен атырылып чыгып, бүт өрөөндү каптайт. Ал эми алтын сепил суу алдында калат. Кээде, кечинде көл бетин каптаган толкун жээкке келип урунганда, көл түбүндө калган сепилдин урандыларынан чыккан кыздын үнү угулат дешет.

КӨЗ ЖАШТЫН КӨЛҮ

Ысык-Көл көп жылдарга чейин мистикалуу жана сыйкырдуу деп эсептелип келген. Ошондуктан жергиликтүү эл мурда балык ууламак турсун, көлгө кайык менен чыккан эмес. Ар кандай уламыштар айтылып, ушундан улам алардын кооптонуусунун да жөнү болгон. XIX кылымдын аяк чендеринде, орус-тар келе баштагандан кийин гана жергиликтүү элдин көз карашында өзгөрүүлөр пайда боло баштаган. Бул коркунуч эмнеден улам пайда болгон жана негиздүүбү? Эмне үчүн аксакалдар, көп жашаган карылар трагедияга жык толгон байыркы уламыштар менен баяндарды азыркыга чейин айтышат?

... Берметибиз, сыймыгыбыз болгон көлдүн ордунда бир кезде жакшынакай, кооз жана кадимки жашоо кайнаган чоң шаар болуптур. Бир ирет кырсык каптап, жер катуу титиреп, бардыгы урап, калаанын жашоочулары урандылардын алдында калат. Жер түшүп

кетип, пайда болгон чуңкурка суу толуп баштайт. Бул алааматтан тоого отун тергени кеткен кыздар гана аман калат. Алар кайтып келип, гүлдөгөн шаардын ордун толкуган суу пайда болгонун көрүп, каза болгон ата-энесин, жакындарын эстеп өксүп ыйлашат. Эми алар күн сайын жээкке келип, жакындарын жоготконуна ишенип-ишенбей, ыйлап-ыйлап кетишет. Кыздардын көз жашы көлгө ушунчалык көп төгүлгөндүктөн, суу да бара-бара туздуу боло баштаптыр. Көл ушул себептерден улам Ысык-Көл деп аталган экен. Аксакалдар айтып берген баянында да, көлдүн мүнөзү кыздардыкындай болуп калган дешет. Туруп-туруп эле албууттанып, айбаттуу толкундар түрүлүп, жээкке чабылып, заматта алай-дүлөй түшөт. Бир карасаң, мемирет тыптынч. Мелтирет, көпкөк болуп, ойго баткан сулуудай керилип жаткандыгын көрөсүң.

Көлдүн ордунда качандыр бир кездерде шаар болгондугуна археологдор суу түбүнөн алып чыккан буюмдар далил

КОШ МҮЙҮЗДҮҮ ИСКЕНДЕР

Байыркы, байыркы мезгилдери көлдүн ордундагы чоң жана кооз шаарды катаал жана каардуу Искендер деген падыша башкарыптыр. Анын жан адамга айтпаган, мурдтан келе жаткан сыры: падышанын башында кадимкидей эки мүйүзү бар экен. Ал чачын алдырган сайын, жашыруун сыры сыртка чыгып кетпесин деп, чачтарачты тындым кылып турчу экен. Бир ирет чачын алдыруу мезгили жеткенде, кезек ошол аймактагы жесир аялдын уулуна келет. Энеси уулуна эмчек сүтүнө

жуурулган үч тоочо бышырып берип, аны падышага да беришин кулагына куят. Өспүрүм хандын алдына келгенде биринчи... экинчи... анан үчүнчү нанды жерге түшүрүп алат. Искендер үчүнчү тоочоту жерден алып, чекесинен үзүп жейт да, даамын жактырып, эмнеден жасалгандыгын сурайт. Бала болгонун болгондой айтып берет, аны уккан падыша өспүрүм менен эмчектеш болуп калганын, эми аны өлтүрө албастыгын ойлойт. Чачын алдырып бүткөндөн кийин Искендер бул сырды

бекем сактоону, эч кимге айтпасын буюрат. Бирок, бала мүйүз туурасында жашырып жүрө берип, кыйналып кеткендигин падышага барып айтып берет. Анда башкаруучу шаардын чок ортосундагы эски кудукка барып, “Биздин падыша, Искендердин эки мүйүзү бар экен!”, - деп үч ирет кыйкыр деп кеңеш берет. Өспүрүм барып, үчүнчү ирет кыйкырып, оозун жыйып алгыча кудук түбүнөн суу атырылып чыгып, бүткүл шаарды каптайт. Ошентип, азыркы биздин Ысык-Көл пайда болуптур.

Нанды урматтоо Кыргызстандагы улуттук салттардын эң башкысы болуп кала берет

«Катын алсаң ...ал»	Кылкан- дуу дан өсүмдүгү					Шурик- тин сүйгөнү	Робин...				Буурчак түрү	Унаа чырагы	Конфет түрү				→ Ком- пьютер	Крым курорту
↓	Тапан- ча мар- касы	Крис...	↙			↓	Мурун- ку Пер- сия	Чебер, уста	↙		↓	↓	↓				↓	РФ ырчы кызы
↙	↙	«Темир ат»	Гран-...	↙			→ Таалим, окуу	Жаш- тар те- атры	↙							↓	...банк	Пьеса бөлүгү
			→ Жеңиш сөзү	Төкмө ... Тут- кучев	↙			→ Ырчы ... Осмо- налиев	...- Ланка	→				Кылым	... көпсө - үйүрүн ка- жыйт, Хан көпсө элин кажыйт	↙		
↗			↙	Сүйлөө органы	Үсөндүн шериги	→		↓	Ростов ... Дону	Кайнак, жылуу				Касам	↙			↗
Согуш- тук блок				→ Жасал- ма эгиз	Пады- шанын баш ки- йими	→				↓	Ага-...	Боло- чок мо- ряк	→					Түштүк жемиши
Толстой			→ Бат, ылдам	Чипсы фирма- сы	→		↙	...заман (роман)	7-нота	→		↓	...-эне	Жибек курт дарагы	→			Жүк автосу
↓			→ Аукци- он то- вары	Бакыт, таа- лай, жыр- галчылык деген маа- ниде	→	↙	Эмчек- тин сез- гениши	Эндик	→				↓	Айыл чарба шайма- ны	Пират ичим- диги	→		↓
		↓	Спортс- мен	Компо- зитор	→	↙	Винни- ...	Музы- калык белги	↙					↓	Чалап	Күн ку- дайы	→	
	Музы- калык жанр	Үй	→		↙	Быш- паган	Майда таш	↙		→	Пароль, шифр	Мусул- ман майрамы	→			Гектар	Саба, токмок- то	
Отуру- учу эмерек	Тыгыз- дык бирдиги	↙	↙		↙	-дарак	Будда дарагы	↙		→	Газ түрү	Тамак түрү	→			↓	↓	...Жа- кыпова
↓			↙	Тротил	Көлөмдүү чыгарма	→			↙	V к. бай. эл.	...Жа- кыпова	→						↗

БАЛДАР БУРЧУ

ЖЕТИ АЙЫРМАЧЫЛЫКТЫ ТАП

МЫШЫКТЫН КАЙСЫ БАЛАСЫ ЖИП МЕНЕН ОЙНОП ЖАТАТ?

БОЁ

• БАЛДАРГА АЙБАНАТТАР ЖӨНҮНДӨ АЙТЫП БЕРЕБИЗ

КАРАКОЛ ЗООПАРКЫ – ҮМҮТ МЕНЕН КУБАНЫЧТЫН АРАЛЧАСЫ

Кыргызстандагы бирден бир зоопарк кыязы, өлкөдөгү жана коомчулуктагы бүгүнкү абалга карабастан жашап жатат. Эмне болгон күндө да, кандай болгондо да ал жашоосун улантууда. Демек, үмүттүн шооласы үзүлбөйт...

Петр Черняк, которгон Тимур Рустамов. Влад Ушаковдун сүрөттөрү

Бул деген эң сонун нерсе да! Азыркы күндө айланаңдагылардын дээрлик баардыгы өз чөнтөгүн гана ойлоп, же бөлүп, жарып алгандарын, бирин эки кылууга жанталашып жатканда, биздин өлкөдө ушундай жакшынакай жер бар экендигин көргөндө көңүл кубанат экен. Ал жерде балдар менен кубанычын бөлүшүп, жылуулук тартуулашат. Анда кеп башынан болсун. Ал - Караколдогу зоопарк. Расмий алганда, ал зоопарк эмес, жапайы жаныбарларды коргоочу Борбор. Бирок, кандай деп аталганда да мааниси бузулуп калбайт. Тарыхка кайрылсак, Караколдогу зоологиялык парк 1987-жылы советтик бирдиктүү зоопарктардын программасы менен түптөлүптүр. Ал жер дароо эле эл жакшы нерселерди көрүп, эс алып алуучу, айрыкча бөбөктөр агылган жайга айланыптыр. Анткен менен бул идиллия кандай тез болсо пайда болсо, ошончолук бат эле бүтүп калат. Себеби, союздун ыдырашы, экономикалык кыйынчылыктар зоопаркты да кыйгап өткөн жок. 2001-жылы аны жабуу боюнча маселе турду. Бирок, бактыга жараша, энтузиаст адамдар баары бир чыкты. Жаратылыштын бул үмүт жараткан бурчун сактап калуу эле эмес, аны камсыздап, жакшы абалда кармап калуунун жолдору табылды. Дүйнөлүк башка зоопарктарды көрүп-билип жүргөн

адамдар, аны түшүнүү менен эле чектелбестен, каржылап, өзүнүн деңгээлде кармоону колго алышты. Бул жерде парктын эмгек жамааты менен демөөрчүлөр, анан да башкы энтузиаст – Салтанат Сеитованын эмгегин белгилеп кетпесе болбойт. Дал ушул адамдын талбаган аракетинен улам, өлкөдөгү зоопарк боюнча беделди кармап турат. Алыскы, жакынкы чет өлкөлөрдөн келген жаратылышты сүйүүчүлөр менен коргоочулар кызыгып, көрүп кетишет. Көңүл чөгөрөрлүк көрүнүш, Бишкек - Евроазиялык континентте зоопаркы жок жапандан жалгыз борбор шаар. Бул калпыстыкты учурда Каракол шаары толуктап турганын айта кетсек ашыктык кылбаса керек. Зоопаркка ал тургай ишине өтө берилип кеткен жаныбарларды коргоочулар да кайрып сөз айтпайт. Балким, алар жандуу жаратылышка карата туура тарбия берип жатышат. Ар бир жаныбардын өзүнчө өзгөчөлүгү бар, бир катарлары эркиндикте өз алдынча жашап кете алышпайт эмеспи. Бишкектин мурдагы мэри менен борбор калаада зоопарк түзүү боюнча макулдашуу болуп, каржылоо жана айбанаттардын саны боюнча маселе дээрлик чечилип калган. Ал тургай жер да бөлүнүп берилген. Бирок, жаңы шаар башчынын келиши менен бул маселе дымды да калды. Андыктан, балдарына тирүү жаныбарларды көрсөтөбүз деген ата-энелерге чыгынып туруп, Караколго алып барууга туура келет.

Чындыгында, бул жерде бөбөктөргө көрсөтө турган көп нерсе бар. Биринчиден, капастагы жаныбарлардын жашоосу жаман эмес. Экинчиден, анын ичи, вольерлер, капастар жапжаңы болбосо да бир топ эле дурус. Үчүнчүдөн, эң башкысы - кирүү акысы өтө кымбат эмес, ар бир ата-эненин чөнтөгүнө туура келет. Ар кимдин табити ар кандай эмеспи. Кимдир-бирөөлөрүнө япон маймылдары жакса, бир катарлары биздин эле сүлөөсүндөрдү көргөнгө кызыгат. Майпаңдаган чоң аюуларды көрүп, карышкырдын көзүнө тигилип карасаңыз да болот. Ар түрдүү ача туяктуу жаныбарларга кол созсоңуз чоочуркабай эле сиз берген жемди жей берет. Сымбаттуу эликтер сизди карап да койбосо, эгерде бир нерсе жакпай калып, нааразы болгон өркөчтүү төө сизге түкүрүп да жибериши мүмкүн. Бул жаныбардын жамандыгы эмес, аларга жаратылышынан берилген мүнөз. Капыстан кадимки эле бүркүттүн кубаттуу канаттарын күүлөп жаткандыгын, кээде эң жакшынакай павлин кушунун ачуу кыйкырыгын эшитсе болот. Дээрлик жок болуп кеткен Пржевальск пародасындагы жылкынын вольерде ээн-эркин жүргөнүн кездештире аласыз. Кызыгы, аталган жылкынын эң сейрек кездешкен түрүн дал ушул зоопарктар сактап калыптыр. Айтор, бул жерде балдар үчүн эле эмес, чоңдор үчүн да өзүнчө сонун дүйнө, табигаттын жандуу бурчу бар. Зоопаркка баш баксаңыз, жаңга жагымдуу кубат алып, жаныбарларга болгон кызыгууңуз дагы артып, кыскасы, жакшы таасирлер менен үйүңүзгө кайтасыз.

